
KULTŪROS FONDO KŪRIMO PROJEKTAI LIETUVOJE 1926–1940 M.

Dangiras Mačiulis

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 2001 Vilnius, Lietuva

ĮVADAS

1943 m. Vincas Kemežys rašė, jog „viena opiausių kultūrinių temų Nepriklausomybės laikų spaudoje buvo Kultūros fondo klausimas“¹. Tarpukario Lietuvoje su neslepiamu pavydu žvelgta į Latviją ir Estiją, turėjusias Kultūros fondus. Kartkartėmis prasiverždavo ir apmaudo gaidelė: „Visos kultūringos tautos, jų tarpe ir mažiau už Lietuvą dvasinės kultūros raidoje pažengę latviai ir estai jau turi kultūros fondus“, o Lietuvoje jo nėra². Kultūros fondai Latvijoje ir Estijoje buvo įsteigti tam, kad, būdami savarankiški ir stabilūs finansiniai šaltiniai, nuosekliai skatintų visuomenės kūrybinę iniciatyvą, remtų meninę kūrybą, tuo prisidedami prie valstybinių institucijų vykdomo kultūros darbo. Kultūros fondą bandyta įsteigti ir Lietuvoje: buvo parengtas ne vienas projektas, tačiau jis taip ir liko neįsteigtas, nors tokios minties nebuvo atsisakyta. Darbų, nagrinėjančių Kultūros fondo kūrimo istoriją Lietuvoje, nėra. Šiame straipsnyje paanalizuosime Kultūros fondo kūrimo projektus, atspindinčius skirtingus jų kūrėjų interesus ir lūkesčius, iš kurių matyti, kaip kito požiūris į Kultūros fondo uždavinius. Ieškodami atsakymo, kodėl Kultūros fondas nebuvo įkurtas, panagrinėsime, koks buvo valdžios požiūris į visuomenės kūrybinės iniciatyvos skatinimą ir menininkų rėmimą.

PIRMIEJI PROJEKTAI

Pirmieji Kultūros fondo kūrimo projektai buvo parengti Lietuvoje 1926 m., į valdžią atėjus Mykolo Sleževičiaus koalicinei valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybei. Seimas panaikino šalyje karo padėtį ir pasuko demokratiškesnių teisių plėtimo link. Vyriausybė laikėsi nuostatos, jog demokratija negali „laidytis tamsia, valstybiškai nesusipratusia liaudimi“, be to, „medžiaginio krašto gerbūvio pakėlimas nėra įmanomas stingant krašte tiek apskritai raštingų, tiek specialų išsilavinimą turinčių žmonių“³. Taigi demokratijos sąlyga – „susipratęs pilietis“, o „susipratęs“ – tai, savaime suprantama, raštingas ir aktyviai dalyvaujantis visuomenės gyvenime.

Vyriausybė laikėsi nuostatos, kad jos vaidmuo sprendžiant šalies politines problemas svarbus ir neginčijamas, tačiau „kultūros srity vyriausybės vaidmuo visai išstipsta toje reikšmėje, kurios čia turi visuomenė“. Vyriausybei tenka tik sudaryti kuo palankesnes sąlygas kultūros darbui ir tuo skatinti visuomenės iniciatyvą, o „patsai gi didysis darbas turi būti varomas pačios visuomenės“⁴. Vyriausybė laikėsi nuostatos, jog kultūrinį darbą turi dirbti pati visuomenė, o Vyriausybės pareiga – sudaryti šiam darbui kuo palankesnes sąlygas ir į jį nesikišti.

Tačiau kokį kultūrinį darbą ruošiasi atlikti visuomenė ir kokių jai reikia sąlygų? Kaip sužinoti poreikius? Vienintelis kelias – pabandyti ją „organizuoti“, kad ši, pareikšdama „savo valią“, padėtų pamatus valdžios kultūros politikai. Vyriausybė nutarė pasinaudoti „Kultūros“ draugijos rengiamu Kultūros kongresu, kurio metu „dirbančios kultūros srity organizacijos“ turėjo iškelti kultūrinio darbo problemas ir pasiūlyti jų sprendimo būdus⁵. Švietimo ministras iš anksto pažadėjo, kad į visuomenės pasiūlymus ir nutarimus, priimtus kongreso metu, bus atsižvelgta, nes „kultūros darbu susirūpinusioji geriausia ir pažangiausia mūsų visuomenės dalis“⁶. Vyriausybė sveikino tokio kongreso sušaukimą, nes jis ne tik atitiko jos nuostatas, kad „viena svarbiausių demokratijos žymių yra platus gyvenimo visose jo šakose visuomenėjimas“⁷, – kongresui pasibaigus, oficiozas skelbė, jog jo rezoliucijoje įrašyti „tie uždaviniai, kuriuos Lietuvos demokratija turėtų artimiausiu laiku pasistatyti kultūros srityje“⁸, taip pat turėjo tapti savotiška „geriausios ir pažangiausios mūsų visuomenės dalies“ manifestacija, remiančia kairiąją Vyriausybę. Kongrese suformuluoti uždaviniai Vyriausybei turėjo atstoti kultūros programą, o ją įgyvendinant garantuoti realią „visuomenės ir dirbančių kultūros srity organizacijų paramą“.

Kultūros kongreso išvakarėse švietimo ministras teigė, kad pastaruoju metu iškilęs labai svarbus ir rimtas Kultūros fondo steigimo klausimas. Esą ministerija tam „negali nepritarti ir bus padaryta visa nuo jos priklausoma tuo reikalu“, tačiau reikia laukti Kultūros kongreso, kurio metu ir paaiškės visuomenės nuomonė apie Kultūros fondo steigimą⁹. Vyriausybė tikėjosi, kad fondas padės spręsti kultūros ir švietimo problemas, kurios pasirodė esančios didesnės „negu tie medžiaginiai ištekliai, kuriuos Nepriklausoma Lietuvos Respublika, atsistatydama tarp didžiojo karo griuvėsių, galėjo skirti kultūros reikalams“¹⁰. Traukė Latvijos kultūros fondo pavyzdys, nes buvo matyti, kad fondas, skatindamas visuomenės iniciatyvą, gali atlikti „didelį pagalbinių kultūros darbą greta to darbo, kurį varo oficialios švietimo įstaigos“. Kaip pastebėjo Justas Paleckis, Latvijos kultūros fondo uždavinys buvo „ne tiek gilinti kultūrą, kiek ją skleisti plačiuose liaudies sluoksniuose ir skatinti visuomenės kultūrinį aktyvumą“¹¹. Kultūros fondo steigimo idėja buvo patraukli ir menininkams. Jiems patiko, kad fondo lėšos nepriklausomos nuo valstybės biudžeto, tvarkomos autonomiškai ir nemaža jų dalis tenka meninei kūrybai skatinti.

Antrasis Lietuvos kultūros kongresas vyko Kaune 1926 m. rugpjūčio 22–24 d. Jis nestokojo valdžios dėmesio: Vyriausybės vardu kongresą pasveikino švietimo ministras Vincas Čepinskis, pažadėdamas, kad Ministrų Kabinetas „akylai seksiąs Kultūros kongreso nutarimus ir pageidavimus“, sveikinimo telegramas atsiuntė valstybės Prezidentas Kazys Grinius ir Seimo pirmininkas Jonas Staugaitis¹². Vie-

nas iš svarbiausių kongrese svarstytų klausimų buvo Kultūros fondo steigimas. Pasibaigus oficialiajai kongreso daliai (sveikinimams, komisijų sudarymui ir t. t.), J. Paleckis perskaitė pranešimą „Kultūros Fondas Latvijoje ir Estijoje“, supažindinantį su Kultūros fondo veikla šiose šalyse. Pranešėjo teigimu, menas ir mokslas reikalauja nuolatinės materialinės paramos, todėl egzistuoja problema, kas ją turi suteikti. Nusprendus menininkams ir rašytojams mokėti pašalpas, bus sunku išlaikyti nešališkumo principą, be to, tai nepatikima, nes, valstybei nuolat trūsktant lėšų, pirmiausia „gali nukentėti“ lėšos, skiriamos kultūrai. Tai ir paskatino Latvijos ir Estijos Vyriausybės įsteigti Kultūros fondus. Lėšos šiems fondams surenkamos kaip tam tikro dydžio procentai nuo tam tikras prekes ar paslaugas pardavus gauto pelno. Estijoje siekiama „rinkti kultūros naudai pajamas pirmiausia iš visų antikultūrinių ir pseudokultūrinių reiškinių ir nuo prabangos išlaidų“, o surinktos lėšos skirstomos 6 sritims: literatūrai, muzikai, taikomajam menui, teatrui, kūno kultūrai ir sportui. Surinktos lėšos skirstomos fondo tarybos sprendimu, gavus atitinkamų sričių ekspertų komisijų rezoliucijas. Baigdamas savo pranešimą J. Paleckis pasiūlė ir Lietuvoje įkurti tokį Kultūros fondą¹³. Latvijos Kultūros fondo pavyzdys išties atrodė patraukliai: jo lėšos nuo 26 960 latų 1920–1921 biudžetinais metais išaugo iki 1032431,09 lato 1925–1926 biudžetinais metais¹⁴. Kaimynų Kultūros fondas 1920–1928 metais skyrė: liaudies ir mokyklų bibliotekoms 941 280 latų, kultūros draugijoms provincijoje – 684796,30 lato, knygų leidybai – 689 274 lato, teatrams ir operai – 727785,85 lato, meninkams ir rašytojams – 211 180 latų paramą¹⁵. Po pranešimo įvykusioje diskusijoje dalyvavę Seimo atstovai Kipras Bielinis, Zigmas Toliušis pritarė fondo steigimo idėjai, o kol bus priimtas Kultūros fondo įstatymas, Z. Toliušis pasiūlė „jau šių metų biudžete paskirti 1–2 milijonus litų Kultūros fondui“¹⁶. Kitą dieną Balys Sruoga, skaitydamas pranešimą „Literatūros darbo organizavimo reikalu“, pabrėžė būtinumą „daryti visi žygiai, kad ir Lietuvoje Kultūros Fondas ko greičiausiai būtų organizuotas“¹⁷.

Lietuvos Kultūros kongrese buvo svarstomas ne tik Kultūros fondo kūrimo klausimas – kongrese buvo priimta 11 rezoliucijų, kurios apėmė be galo daug klausimų: nuo kvietimo „visas kultūrinės šalies pajėgas aktyviau dėtis į kooperacijos darbą“ iki reikalavimo, kad valstybė uždraustų alkoholinių gėrimų vartojimą valstybinių švenčių metu¹⁸. Tačiau svarbiausia buvo rezoliucija dėl Kultūros fondo:

„II L. K. Kongresas, išklaęs referatą Kultūros fondo reikalu ir pripažindamas, kad į kultūros rėmimo reikalus Lietuvoje lig šiolei nebuvo kreipiama pakankamai dėmesio, nutarė:

a) kreiptis į Lietuvos Seimą ir Vyriausybę, kad kuo greičiausia būtų išdirbtas ir priimtas įstatymas Lietuvos Kultūros Fondo steigimo reikalu,

b) kad išdirbant tą įstatymą, būtų turima galvoje kultūros organizacijų ir specialių kultūros sričių žinovų nuomonė ir įstatymas būtų tiksliai pritaikytas Lietuvos aplinkybėms, ypatingo dėmesio kreipiant į provincijos kultūrinimą,

c) kad lėšų rinkimas Kultūros Fondui neapsunkintų liaudies masių, bet tektų turtingesniems sluoksniams; pirmiausia mokesčiu kultūros reikalams būtų apdėti prabangos dalykai,

d) iki susidarys įstatymo keliu numatyta tvarka Kultūros Fondas, prašyti vyriausybės paskirti Kultūros reikalams atitinkamų lėšų 1927 m. biudžete¹⁹.

Pasibaigus Kultūros kongresui, oficialus pripažino, kad „bene svarbiausias Kultūros Kongreso nutarimas, dedas tvirtus pamatus visiems kitiems jo nutarimams, tai nutarimas dėl Kultūros Fondo steigimo“, ir pridūrė, jog šis nutarimas leidžia manyti, kad „kultūros darbas bus varomas Lietuvoje ne tik popieriuje, ne tik išnešant stambias revoliucijas, <...> bet ir gyvenime, vykdant tuos nuostatus, kurie yra įrašyti antrojo kongreso revoliucijose“²⁰. Kokios didelės viltys buvo dedamos į Kultūros fondą liudijo tai, jog kai kurie kongreso rezoliucijose numatyti uždaviniai projektuoti turint galvoje numatomą įkurti Kultūros fondą. Pavyzdžiui, rezoliucijoje dėl literatūros buvo nutarta, kad „artimiausiu laiku įkurtas Kultūros Fondas imtųsi, be kito, remti ir finansuoti literatūros darbą“²¹.

1926 m. spalio mėnesį Kultūros sąjungos taryba, vykdydama Kultūros kongreso nutarimus, švietimo ministrui įteikė Kultūros fondo įstatymo projektą. Jame buvo skelbiama, kad „Lietuvos kultūrai kelti ir visuomenės iniciatyvai kultūros darbe remti steigiamas Kultūros Fondas“, kurio „lėšos sudaromos ir išnaudojamos nepriklausomai nuo valstybės biudžete numatytų kultūros ir švietimo reikalams skiriamų sumų“. Kultūros fondo lėšas buvo numatyta sukaupti gaunant procentus nuo parduodamų ar gaminamų alkoholinių gėrimų ir tabako, įvežamų iš užsienio „prabangos dalykų“, taip pat fondui tenkančių 50% surenkamų baudų, skiriamų už pasirodymą girtų viešojoje vietoje, tvarkos ardymą ir gyvulių kankinimą, 10% mokesčio priedo už parduodamas kortas ir t. t. Kultūros fondo lėšas, esančias švietimo ministro žinioje ir skiriamas Kultūros fondo tarybos nutarimu, buvo numatyta naudoti šiems tikslams: „a) kultūros organizacijų vykdomiems kultūros ir švietimo srityse sumanymams ir darbams remti, b) kultūrai, menui ir mokslui platinti bei populiarizuoti, padedant steigti bibliotekas, skaityklas, liaudies universitetus, liaudies namus, teatro regyklas, įvairių mokslo ir meno šakų studijas, suaugusių švietimo įstaigas, c) remti literatūros ir muzikos kūrinių, mokslo darbų ir kitų kultūrinio pobūdžio spaudinių leidimą ir skelbti jiems konkursus, d) teikti premijų už vertingus literatūros ir meno kūrinius, mokslo darbus, išradimus, tyrinėjimus, pasiekimus pedagogikos darbe, e) remti įstaigas ir sumanymus, turinčius tikslo pagerbti pasižymėjusių kultūros darbuotojų nuopelnus, f) remti mūsų krašto ir jo senovės tyrinėjimo darbus, g) teikti paramos kitiems kultūros reikalams Kultūros Fondo Tarybos nutarimu“. Fondo lėšas buvo patikėta skirstyti fondo tarybai, kurią sudarys: Seimo pirmininkas, ministras pirmininkas, švietimo ministras, šeši Seimo nariai, universiteto rektorius, Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas ir Gamtos-matematikos fakulteto dekanas. Fondo tarybai numatyta galimybė esant poreikiui į pagalbą kaip ekspertus pasitelkti atskirus asmenis ar sudaryti specialias komisijas²².

Spaudoje paskelbtas įstatymo projektas sulaukė pastabų: suabejota, ar dera fondo pajamų šaltinį padaryti iš alkoholio, nes alkoholis ir kultūra – dalykai nesuderinami. Nuogaustaujant, kad šis „biznis“ neprilygtų katalikų „blaivybės traktieriams“, Kultūros fondo įstatyme siūlyta pabrėžti, kad didelė fondo pajamų dalis, gauta kaip procentas nuo prekybos alkoholiu, bus panaudota kovai su alkoholizmu²³. Tačiau platesnės diskusijos dėl Kultūros fondo įstatymo projekto

spaudoje nekilo. Tuo pačiu metu Lietuvos meno kūrėjų draugija parengė kitą Kultūros fondo įstatymo projektą. Atrodo, didelių prieštaravimų tarp šių projektų nebuvo, nes lapkričio 16 d. Švietimo ministerijoje įvykusiame Lietuvos kultūros sąjungos ir Lietuvos meno kūrėjų draugijos atstovų pasitarime buvo nutarta abiejų organizacijų parengtus Kultūros fondo įstatymų projektus sujungti į vieną ir pateikti Švietimo ministerijai²⁴. 1926 m. lapkričio 25 d. švietimo ministras įteikė ministrui pirmininkui Kultūros fondo įstatymo projektą. Teikdamas minėto įstatymo projektą ministrui pirmininkui, švietimo ministras tvirtino, jog pristatomasis įstatymas „turi tikslą kelti kultūrinį Lietuvos stovį į atitinkamą aukštumą vietą greta kitų kultūringųjų Europos valstybių. Dabartinė Lietuvos apšvietos, meno ir spaudos padėtis versta verčia Švietimo ministeriją susirūpinti tais kultūros reiškiniais“²⁵. Kultūros fondo įstatymo projekte iš esmės buvo atkartotos pagrindinės Latvijos kultūros fondo įstatymo nuostatos. Didžiausias Lietuvos kultūros fondo įstatymo projekto ir Latvijos kultūros fondo įstatymo skirtumas buvo tas, kad Latvijos kultūros fondo tarybą sudarė tik įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios atstovai, o Lietuvos kultūros fondo įstatymo projektas numatė ir menininkų atstovų dalyvavimą fondo taryboje²⁶.

1926 m. gruodžio 17 dienos perversmas nutraukė bandymus įkurti Kultūros fondą, nors prie šios minties vėliau buvo grįžta ne kartą. „Židinio“ puslapiuose apžvelgdamas 1926 metų kultūrinį gyvenimą Lietuvoje, Vincas Mykolaitis-Putinas džiaugėsi, kad praėjusiais metais menininkai nepasidavė politinių aistrų sukuriui ir, nepaisant pažiūrų skirtumo, jautėsi kaip viena šeima, o Lietuvos meno kūrėjų draugijai, neremiamai nei valstybės, nei visuomenės, pavyko suburti didelį įvairių menininkų būrį. Be to, šios draugijos pastangomis metų pabaigoje pagaliau pavyko prie Švietimo ministerijos sudaryti Meno tarybą, todėl dabar lieka atlikti antrą svarbų uždavinį – sudaryti „valstybinio pobūdžio meno ir kultūros fondas“, nes tik tada bus galima realiai įgyvendinti Meno tarybos sumanymus „ir visas meno gyvenimas atsistos ant tvirtesnių pagrindų“. Tik įkūrus Kultūros fondą „galės kilti ir platesnių sumanymų, ir programinių darbų gelbėti dar esamus Lietuvoje kultūros turtus, tvarkyti tautinį liaudies meną, daryti įtakos į kūrybos kryptis ir skinti kelią į platesnį pasaulį“, nes patyrimas, pasak V. Mykolaičio-Putino, parodė, kad atliekamais nuo biudžeto trupiniais nė vieno iš šių uždavinių nebus galima atlikti²⁷. Tačiau Meno taryba prie Švietimo ministerijos veikė neilgai, o Kultūros fondo steigti valdžia nesirengė. Todėl praėjus metams „Židiniui“ teliko apgailestauti, jog nors ir plačiai buvo paminėtas Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmetis, tačiau „jokio pastovesnio paminklo šitoms brangioms sukaktuvėms paminėti lietuvių tauta neįsigijo“ – neįkurta, pavyzdžiui, nė vienos kultūrinės įstaigos, kaip Kultūros fondas, Tautos muziejus ar Meno galerija²⁸. Dar metams pralinkus „Židiniui“ liko tik dar kartą atsidusti: jei nepriklausomybės sukaktuvių metais būtų buvęs įkurtas Kultūros fondas, tai praėję metai būtų parodę, „kiek mes sugebėjome dirbti kultūros darbą organizuotai ir kiek nepriklausomo gyvenimo dešimtmetis mus subrandino“. Nors ir pripažinta, kad iš praėjusio dešimtmečio paveldėtos kultūros įstaigos – teatras, muzikos ir meno mokyklos, yra svarbios, tačiau esamomis gyvenimo sąlygomis yra nepakankomas, „ypač meniškosios kūrybinės iniciatyvos žadinimo ir organizavimo atžvilgiu“²⁹.

Kas skatino M. Sleževičiaus vyriausybę remti Kultūros fondo kūrimą? Ji laikėsi nuostatos, jog demokratinės santvarkos pasižymi plačia visuomenės iniciatyva visose (ir kultūros) gyvenimo srityse. Kultūros darbas platus, o keliai ir priemonės, kurias lemia vietos sąlygos, šiam darbui atlikti – įvairūs. Todėl kultūros srityje visuomenė gali sėkmingiau veikti negu valdžia³⁰. Tačiau, valdžios nuomonę reiškusio oficiozo teigimu, „visuomenės iniciatyvos atžvilgiu mes esame lyg kokiam užburtame rate“, nes tai iniciatyvai pasireikšti reikalingos tam tikros sąlygos ir „pirmoje eilėje aukštas platesnių gyventojų sluoksnių kultūrinis lygis“, be to, visuomenės iniciatyva „turi savo inerciją“. Po to, kai ilgus metus Rusijos valdžia slopino liaudies savarankiškumą, „šiandien sunku išjudinti visuomenės iniciatyvą Lietuvoje“. Todėl Vyriausybei tenka rūpintis ne tik plačią visuomenę pritraukti prie kultūros darbo, bet ir rasti priemonių skatinti visuomenės iniciatyvą šioje srityje, o viena svarbiausių kliūčių, stabdančių visuomenės iniciatyvą ne tik Lietuvoje, bet ir „aukštai kultūringuose kraštuose“, – lėšų trūkumas. Tose šalyse, „kur kultūros reikalai nėra apleisti“, kur kiekvienas gyventojas supranta jų reikšmę tiek valstybei, tiek visuomenei, tiek atskiram piliečiui, lėšų kultūros darbui nesunku surasti, nes jas dažniausiai sudeda patys gyventojai. To Lietuvoje negalima tikėtis, todėl nenuostabu, kad „beveik visas krašto kultūrinimo darbas Lietuvoje buvo atliekamas valdžios priemonėmis ir beveik grynai valdžios iniciatyva“. Stokojant lėšų, kas trukdo „platesniam visuomenės kultūros srity darbu“, tenka jų neišvengiamai surasti. Todėl, oficiozo teigimu, „jeigu piliečiai nesusipranta patys aukoti reikalingų kultūros darbui lėšų, tai tas dalykas turi būti sutvarkytas įstatymo keliu. Įstatymas turi uždėti piliečiams pareigą dėtis prie bendro krašto kultūrinimo darbo tam tikrais mokesčiais, uždedamais prabangos dalykams“³¹. Todėl parengtu Kultūros fondo įstatymo projektu tikėtasi visuomenę plačiai įtraukti į „jos pačios varomo kultūros darbo rėmimą“³².

Į Kultūros fondą valdžia žvelgė kaip į būdą išspręsti klausimą lėšų, reikalingų „platesniam kultūros darbui, kylančiam iš visuomeninės iniciatyvos“. Laikytasi nuostatos, kad „tamsi liaudis negali būti demokratijos pamatu“, nes ji negali sąmoningai dalyvauti krašto valdyme³³. Šią nuostatą atskleidė ir kairiosios valdžios požiūris į Kultūros fondo prioritetines sritis – tai yra remti pirmiausia tas kultūros sritis, kurios orientuotos į liaudies švietimą arba, to meto terminija kalbant, „į kultūrinimą“. Taip požiūryje į Kultūros fondą atsiskleidė socialistinis vyriausybės politikos pobūdis – valdžia orientavosi į plačiausius visuomenės sluoksnius. Todėl toks dėmesys buvo skiriamas pradžios mokslo įvedimui ir Kultūros fondo įsteigimui. Oficiozas konstatavo, jog privalomo pradžios mokslo ir Kultūros fondo įstatymų projektai rodo „vyriausybės susirūpinimą liaudies švietimo ir kultūrinimo reikalais“³⁴. Tačiau Kultūros fondas buvo kuriamas daugiau galvojant apie platesnį ir įvairiapusiškesnį plačiausių visuomenės sluoksnių kultūrinimą nei apie paramą profesionaliai meninei kūrybai. Turbūt Latvijos kultūros fondas labiausiai ir imponavo tuo, kad jo uždavinys, pasak J. Paleckio, buvo „ne tiek gilinti kultūrą, kiek ją skleisti plačiuose liaudies sluoksniuose ir skatinti visuomenės kultūrinį aktyvumą, ypač provincijoje“³⁵.

Ir Kultūros fondo įstatymo projekto autorė Kultūros sąjunga laikėsi nuostatos, kad krašte dar pakankamai daug analfabetų, o mokykla, orientuota į jaunąją

kartą, viena nepajėgs greitai visų padaryti raštingais be visuomenės paramos, todėl „vyriausias Kultūros Sąjungos uždavinys“ – rūpintis švietimu³⁶. Tiesa, švietimas buvo suprantamas plačiausia prasme – projektuotą švietimo erdvę atskleidžia „priesakas“ pažangios visuomenės inteligentui: „Gelbėkim mūsų liaudį iš mūsų klerikalų „krikščioniškos“ globos, vaduokim dėl idėjos nukentėjusius ir už kryžių lango atsidūrusius, eikim neatidėliodami į mūsų kaimus, miestelius su knygomis, paskaitomis, patarimais, populiaria periodine spauda, atgaivinkim sugriautas mūsų kultūrinės organizacijas, nesigailėkim ir šiokių tokių aukų darbo žmones šviesdami“³⁷. Taigi Kultūros sąjunga švietimą suvokė pirmiausia kaip kovą su liaudies tamsumu ir prietarais. Tai liudijo ir kairiosios krypties „Kultūros“ bendrovės veikla, pirmiausia nukreipta į materialistinės pasaulėžiūros, gamtos ir technikos mokslų žinių skleidimą, ką, matyt, nemažai lėmė ir kairiosios krypties atstovų materialistinė pasaulėžiūra.

Projektuotą švietėjišką Kultūros sąjungos Kultūros fondo pobūdį patvirtina tolesnė šios idėjos raida. Nepavykus įkurti Kultūros fondo, 1928 m. Kultūros sąjungos Tarybos nutarimu buvo įkurtas siauresnio masto „Suaugusiems šviesti Fondas“, kurio tikslas buvo „organizuotu būdu rasti nuolatai teikti lėšas Lietuvos Kultūros Sąjungos Tarybos varomam kultūriniam darbui“³⁸. Pirmąją šio fondo valdybą sudarė: V. Kvieska, J. Vilkaitis, J. Kalnėnas, K. Sleževičius ir V. Ruzgas. 1929 m. susirinkusi nauja fondo valdyba ėmė ieškoti rėmėjų, kurie kas mėnesį mokėtų tam tikro dydžio mokesčių. 1930-aisiais jau buvo apie 100 žmonių, kurie mokėdavo mėnesinius mokesčius, o per metus susidarydavo 4000 Lt suma³⁹. Kultūros fondo kūrimo idėjos palaikymas atspindėjo valdžios siekimą nesikišti į kultūros „reguliavimą“, tik siekti kuo platesnės visuomenės iniciatyvos raiškos „kultūriniame darbe“ sukuriant palankias materialines sąlygas.

Reiktų pridurti, kad po 1926-ųjų gruodžio 17 d. perversmo į valdžią atėję tautininkai taip pat pripažino, kad „tautiškai ir valstybiškai susipratę piliečiai yra valstybės stiprumo ir jos pajėgumo pagrindas“ ir taip pat skelbė švietimą prioritetine sritimi, tačiau jų ugdymo objektu tapo jaunoji karta⁴⁰. Jie sėkmingai perėmė Stasio Šalkauskio pasiūlytą tautos virsmo tautine valstybe schemą, kuri (gerokai suschematinta) atrodo taip: istorijos scenoje pasirodo tauta, vykdanči iš aukščiau jai skirtą pašaukimą, o vėliau istorijos eigoje ši tauta įgyja organizacines formas – virsta tautine valstybe, turinčia savo pašaukimą – uždavinį šiame pasaulyje⁴¹. Kad tauta galėtų realizuoti jai iškeltą uždavinį, kad ji pajėgtų įvykdyti jai skirtą vaidmenį, reikalingas atitinkamas tautos ruošimas – tautinis auklėjimas. S. Šalkauskio teigimu, pagrindinis tautinio auklėjimo uždavinys yra „tautos ugdymas atitinkamu naujų kartų auklėjimu“⁴². Taip kultūra tampa tautos ugdymo įrankiu, o valstybei skiriamas ugdymo sistemos kūrėjos vaidmuo. Todėl tautininkai dėmesį sutelkė į augančios kartos ugdymą.

1930-ŪJŲ METŲ PROJEKTAI

„Rimtai“ prie minties įsteigti Kultūros fondą sugrįžta 1930 metais, minint Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukaktį. Tikėtasi, pasinaudojus susiklosčiusia „palankia konjunkture“, Kultūros fondo kūrimą pateikti kaip Vytauto Didžiojo vardo

įamžinimo projektą. Tuo labiau kad tai atitiko laiko dvasią – žinomų visuomenės veikėjų atsakymus į 1929 metų pabaigoje „Židinio“ redakcijos išsiuntinėtą klausimą, kaip Lietuva turėtų švęsti Vytauto Didžiojo jubiliejų, vyravo nuomonė, kad geriausias Vytauto Didžiojo vardo įamžinimas būtų koks nors „specialinis Vytautui paminklas“: Tautos muziejus, Lituanistikos institutas, į Nobelio fondą panašus Vytauto fondas ar kokia kultūrinė įstaiga⁴³. Taigi Vytauto Didžiojo vardo įamžinimo idėjų kontekstui puikiausiai tiko ir mintis įkurti Kultūros fondą.

Pirmasis šios iniciatyvos ėmėsi prof. Mykolas Biržiška, sausio 9 d. Universiteto Senato posėdyje pateikęs svarstyti jo parengtą Kultūros akademijos įkūrimo Lietuvoje projektą. Matyt, šis M. Biržiškos projektas nebuvo anksčiau plačiau aptarinėtas ir daugumai Senato narių žinomas, jei Senatas nusprendė šį projektą visų pirma apsvarstyti iš prorektorius prof. Zigmo Žemaičio ir prof. Viktoro Biržiškos sudarytoje komisijoje, kuri per dvi savaites turėjo išanalizuoti pateiktą jį projektą ir pasiruošti apie jį referuoti Senato posėdyje⁴⁴. Pagal M. Biržiškos projektą Lietuvos Kultūros Akademija turėjo būti „aukščiausia autonomine Lietuvos mokslo ir Kultūros įstaiga Švietimo Ministerijos žinioje“, kurios uždaviniai būtų:

- a) tirti Lietuvos dabartį ir praeitį,
- b) remti, derinti ir kelti Lietuvos valstybinių ir visuomeninių organizacijų, mokslo draugijų ir atskirų asmenų mokslo ir kultūros darbą;
- c) derinti Lietuvos mokslo ir kultūros darbą su kitų kraštų atitinkamu darbu;
- d) informuoti kitų kraštų mokslo ir kultūros įstaigas apie Lietuvos kultūros augimo eigą⁴⁵.

Projekte buvo numatyta, jog Kultūros akademija turės tris skyrius: Humanitarinių mokslų, Tikslųjų mokslų ir Kultūros fondą. Numatyta, kad mokslo skyriai dar turės savo įstaigas. Pavyzdžiui, Humanitarinių mokslų skyriui priklausys V. Būgos kalbotyros institutas ir žodyno leidimo komisija, tautotyros institutas, archeologijos komisija, teatro muziejus, M. K. Čiurlionio galerija, muzikos ir dainų komisija, Lietuvos teisės tyrimo institutas ir t. t., o Tikslųjų mokslų skyriui priklausys: gamtos tyrimo stotis, botanikos sodas, mikrobiologijos institutas, meteorologijos stotis ir t. t.⁴⁶ Lietuvos kultūros akademijos projektas buvo panašus į tradicinės nacionalinės Mokslų akademijos kūrimo projektą, o nuo įprastos Mokslų akademijos struktūriškai skyrėsi jos sudėtyje atsiradusiu Kultūros fondu, kurio uždavinius M. Biržiška formulavo taip: „Kultūros fondas remia savo pajėgomis ir lėšomis valstybės, visuomenės organizacijų ir atskirų asmenų mokslo ir kultūros darbą, skirdamas premijas už mokslo ir meno darbus, stipendijas mokslo ir meno darbams tiek Lietuvoje, tiek užsieniuose atlikti, duodamas pašalpas mokslo tyrimams pravesti ir užbaigti; skelbdamas mokslo ir meno konkursus, remdamas mokslo ir viešąsias bibliotekas, teatrus, chorus ir dainų šventes, liaudies namus, suaugusių švietimą, fizinį auklėjimą ir kita“⁴⁷. Kultūros fondui turėjo vadovauti Kultūros fondo taryba, kurią turėjo sudaryti: Švietimo ministerijos atstovas, po vieną atstovą nuo kiekvienos Lietuvos aukštosios mokyklos ir po du atstovus iš Kultūros akademijos humanitarinių ir tikslųjų mokslų skyrių, o pirmininkauti turėjo Lietuvos Kultūros akademijos prezidentas⁴⁸. Kultūros fondo tarybai priklausė paskirstyti Kultūros fondo lėšas, nustatyti sąlygas joms gauti, kontroliuoti,

kaip naudojamos fondo lėšos. Buvo numatyta, jog Kultūros fondo lėšos bus atskiras Lietuvos kultūros akademijos fondas, sudaromas iš valstybinio degtinės monopolio gaunamų pajamų, tam tikrų procentų gaunamų nuo muito mokesčio už įvežamus „prabangos dalykus“, valstybinių asignavimų, aukų ir Kultūros fondo rengiamų specialių loterijų⁴⁹.

Po dviejų savaičių – sausio 23 d. universiteto senatas vėl svarstė M. Biržiškos pateiktąjį Lietuvos kultūros akademijos projektą. Posėdžio pradžioje komisijos, kuriai buvo pavesta apsvaistinti šį projektą, pirmininkas pripažino, kad „pateiktosios prof. M. Biržiškos mintys apie kultūros ugdymą – yra be galo svarbios“, todėl Senato buvo prašoma „nedaryti nutarimo, kuris užkirstų kelią tolimesniam klausimo gvildinimui“. Posėdžio metu pirmiausia išryškėjo du požiūriai į numatomas sukurti institucijos tipą: vieni teigė, kad Lietuvos kultūros akademija gali būti kuriama remiantis tradiciniais Vakarų Europos mokslų akademijų pavyzdžiais, o kiti, – jog galima kurti ir tokią instituciją, kurios „vyriausis uždavinys bus patraukti platesnės masės prie krašto kultūros darbo“. Tačiau būta ir nuomonės, jog šias dvi kryptis galima „sujungti į vieną sistemą“, kaip būta ir reikalavimo nedelsiant apsispręsti, „kuris akademijos tipas yra mūsų kraštui tinkamesnis“⁵⁰. Šias diskusijoje išryškėjusias nuomones galima sąlyginai padalyti į dvi stovyklas: tradicinės Mokslų akademijos steigimo šalininkus ir šalininkus steigimo tokios institucijos, kurios pagrindinis uždavinys būtų ne tik mokslinis darbas, bet ir kultūrinio krašto lygio kėlimas – kuo platesnių gyventojų masių „kultūrinimas“ prie šio darbo pritraukiant kuo platesnę krašto inteligentiją. Senatą kankino dvejonės, kurios ypač išryškėjo svarstant klausimą, kam labiau tiktų imtis Kultūros akademijos steigimo iniciatyvos – universitetui ar Vytauto Didžiojo komitetui – abejota universiteto profesūros pajėgumu aktyviai reikštis steigiant akademiją ir jos darbe dėl didelio darbo krūvio universitete, antra vertus, bijota, jog, Kultūros akademijos projektą ėmus įgyvendinti biurokratinei įstaigai, pati „idėja bus iškraipyta ir pats darbas bus pastatytas į netinkamas vėžes“, nerimauta, jog Kultūros akademija papulsianti politinių partijų įtakon ir nenorėta prarasti palankaus momento – tikėtasi, kad Vytauto Didžiojo metais valdžia bus gerokai palankesnė Kultūros akademijos steigimui. Esą „metai sudaro valdžioje tokią ūpą, kuris palankus akademijos sumanymui realizuoti“. Be to, tikėtasi, kad Kultūros akademija padėsianti prie kultūros plėtimo darbo pritraukti inteligentiškas pajėgas, esančias šalia universiteto. Taip viską „sudėjęs“, Senatas pripažino, jog pats tokio kultūrinio centro sukūrimo Lietuvoje sumanymas yra sveikintinas, ir nutarė, kad universitetas turėtų neišleisti iš savo rankų akademijos kūrimo iniciatyvos, o komisijai buvo pavesta dirbti toliau⁵¹. 1930 m. birželio 5 d. Senato posėdyje buvo pasiūlyta dėl šio projekto atsiklausti ir fakultetų nuomonės⁵². Jos nebuvo viena-reikšmės: Matematikos-gamtos fakulteto taryba nutarė Kultūros akademijos projekto svarstymą atidėti⁵³, Medicinos fakulteto taryba nusprendė, jog „bendrai projektas dar nepribrendęs“⁵⁴ – grandioziniam Kultūros akademijos projektui su mokslo tiriamaisiais institutais Lietuvos akademinės pajėgos atrodė per daug kuklios. Kiti fakultetai, pavyzdžiui, Technikos fakultetas, turėjo pastabų dėl Kultūros akademijos skyrių sudėties⁵⁵. Palyginimui galima būtų pridurti, kad Estijoje Mokslų Akademija buvo įsteigta 1938 m.⁵⁶ Matyt, būta ir nuogaštavimo, o kartu ir bai-

mės, kad, pasirinkus tokį Kultūros akademijos kūrimo modelį, kurio uždavinys būtų „patraukti platesnės masės prie krašto kultūros darbo“, nuo akademinio mokslo bus nukrypta į mokslo populiarinimą. Tačiau Lietuvos kultūros akademija, o kartu su ja ir Kultūros fondas taip ir liko neįsteigti. Matyt, tenka sutikti su S. Šalkauskiu, teigusiu, jog dėl to vienodai kalta ir valdžia, ir visuomenė, nes pastaroji neparodžiusi pakankamai susidomėjimo Kultūros akademijos kūrimu⁵⁷.

Mintis įkurti Kultūros fondą buvo kilusi ir Vytauto Didžiojo komitete. Ar ji buvo tiesiogiai susijusi su M. Biržiškos projektu, sunku pasakyti. Aišku viena: universitete vykusios diskusijos paskatino ir Vytauto Didžiojo komitetą susimąstyti apie Kultūros fondo steigimą. Vytauto Didžiojo komitete ši idėja buvo „prisiminta“ 1930 m. balandžio 25 d., svarstant Muzikos sekcijos pasiūlymą Vytauto Didžiojo 500 metų mirties jubiliejaus minėjimo proga, paskelbti konkursą muzikos veikalams sukurti, numatant atitinkamo dydžio premijas (30 000 litų premiją už operą, 15 000 litų premiją už simfoninį veikalą ir 10 000 litų premiją už bažnytinės mišias mišriam chorui su vargonais). Kadangi konkursui reikėjo daug lėšų, buvo nutarta jo paskelbimą atidėti „iki bus apsvarstytas ir išspręstas Tautos Kultūros Fondo įsteigimas“⁵⁸. To paties posėdžio metu buvo svarstomas (neaišku, ar numatytas iš anksto, ar kilęs spontaniškai) klausimas dėl Kultūros fondo steigimo. Komitetas sudarė komisiją, į kurią įėjo: Stasys Šilingas, Zigmas Toliušis, Vincas Krėvė-Mickevičius. Be to, jai buvo suteikta teisė kooptuoti „klausimo žinovus“. Gana greitai komisija parengė įstatymo projektą, kuriame iš esmės buvo pakartotos 1926 m. Kultūros sąjungos Tarybos parengto Kultūros fondo įstatymo projekto nuostatos⁵⁹. Tačiau buvo ir skirtumų: naujame projekte pasikeitė Kultūros fondo tarybos sudėtis, kurią buvo siūloma sudaryti iš švietimo ministro, kuris taptų ir tarybos pirmininku, universiteto rektoriaus, Humanitarinių ir Gamtos-Matematikos fakultetų dekanų, keturių Seimo išrinktų Seimo narių ir keturių narių, fondo Tarybai pristačius, Respublikos Prezidento skiriamų trejiems metams⁶⁰. 1930 m. projekte atsirado ir reikalavimas, kad „fondo taryba savo darbus derintų su Švietimo ministerijos atitinkamų sričių darbais“⁶¹, kuris liudijo siekimą kuriamą fondą paversti Švietimo ministerijos padaliniu – jos darbą papildančia įstaiga. Vytauto Didžiojo komiteto parengtą Kultūros fondo įstatymo projektą Vytauto Didžiojo komiteto pirmininkas (o kartu ir švietimo ministras) Konstantinas Šakenis 1930-ųjų liepos 2 dieną išsiuntė Ministrui pirmininkui, prašydamas Kultūros fondo įstatymo projektą apsvarstyti Ministrų Kabinete⁶². Ministrų Kabinetas fondo įstatymo priimti neskubėjo, todėl Vytauto Didžiojo komiteto 1930 m. lapkričio 19 dienos posėdyje buvo nutarta prašyti komiteto pirmininko K. Šakenio ir S. Šilingo tarpininkauti Ministrų Kabinete, kad „Kultūros fondo įstatymas būtų patvirtintas šiais Vytauto Didžiojo metais“⁶³. Tačiau tarpininkavimui nepasisekus po mėnesio Vytauto Didžiojo komitetas nutarė prašyti K. Šakenį, S. Šilingą ir J. Vileišį aplankyti Respublikos Prezidentą ir Ministrą Pirmininką su prašymu, kad „būtų Vytauto Didžiojo metais įstatymo užfiksuotas fondo įsteigimo faktas“⁶⁴. Tačiau šie žygiai nedaug padėjo: 1931 m. sausio 30 d. Vytauto Didžiojo komiteto posėdžio metu švietimo ministras K. Šakenis informavo komitetą, kad Ministras Pirmininkas Kultūros fondo įstatymo idėją „rado naudinga ir pasižadėjo remti“, tačiau „Ministerių Kabinetan šis klausimas atidėliojamas įnešti, todėl,

kad fondo veikimą pirmiau reikia suderinti su finansine padėtimi ir surasti būdus, kad fondo lėšos neturėtų tiesioginės ar netiesioginės įtakos į valstybės biudžeto išlaidas ir mokesčių padidinimą⁶⁵. Vytauto Didžiojo komitetui liko tik kantiškai „laukti, kol vyriausybė šį klausimą sutvarkys“⁶⁶.

Vytauto Didžiojo kultūros fondo įstatymo projektas nebuvo įtrauktas į Ministrų Kabineto dienotvarkę, ir net 8 metams praslinkus vienas iš šio įstatymo projekto autorių Z. Toliušis tvirtino taip ir nežinąs, kodėl tuomet Kultūros fondas nebuvo įkurtas⁶⁷. Kažin ar „nesuderinti“ finansiniai klausimai buvo tikroji priežastis, sutrukdžiusi įkurti Kultūros fondą, nors fondo gaunamos lėšos turėjo atrodyti įspūdingai. Vytauto Didžiojo komiteto skaičiavimais, atliktais remiantis 1929 m. biudžetu, jas turėjo sudaryti stambi – 1 581 0045 litų suma, gauta neapskaičiuotų lėšų (nes nebuvo duomenų), kurios būtų gautos kaip atitinkamo dydžio procentai už parduotus I ir II klasių geležinkelio bilietus, baudas, gautas „už pasirodymą girtų viešojoje vietoje, už tvarkos ardymą ir gyvulių kankinimą“, parduotus kinematografo bilietus, taip pat nepridėjus galimo gauti pelno iš Kultūros fondo tarybos rengiamų loterijų⁶⁸. Daugiausia lėšų buvo tikimasi gauti iš papildomo dviejų procentų mokesčio už parduodamus vietinės gamybos alkoholinius gėrimus (spiritą, degtinę, vyną ir alų)⁶⁹. Ko gero, Vytauto Didžiojo kultūros fondui „pakišo koją“ kitas – Vytauto Didžiojo fondas, įkurtas 1930-aisiais, turėjęs „įamžinti Vytauto Didžiojo asmens ir žygių atminimą tautos kūrybos darbais ir apibūdinti Jo epochą mokslo ir meno veikalais“⁷⁰, o to buvo siekiama įgyvendinant Vytauto Didžiojo komiteto 1930 m. vasario 28 d. nutarimą pastatyti Kaune muziejų kaip Vytauto Didžiojo „atminimo paminklą“⁷¹. Po 1930 m. lėšų rinkimas Vytauto Didžiojo muziejaus statybai per Vytauto Didžiojo fondą tapo pagrindiniu Vytauto Didžiojo komiteto rūpesčiu, kurio „neliko“ tik 1939 m., Antano Smetonos žodžiais tariant, pastačius „amžiną paminklą, kuriame kaupiami meno ir mokslo turtais“⁷². Politine prasme Vytauto Didžiojo kultas turėjo pasitarnauti siekiant dviejų pagrindinių tikslų, taip glaudžiai tarpusavyje susijusių, jog pastarųjų atskyrimas virsta sąlyginu: visuomenės konsolidavimo ir A. Smetonos autoritarinio režimo stiprinimo – Vytauto asmenybė turėjo pagrįsti „tvirtos rankos“ politikos privalumus ir legitimizuoti autoritarinį režimą. Šiame visuomenės konsolidavimo procese ne paskutinį vaidmenį vaidino ir Vytauto Didžiojo fondas, tapęs puikia priemone mobilizuoti tautą per aukų rinkimo akciją. Nors šis fondas per visą savo veiklos laiką surinko tik 1 milijoną litų – nedidelę sumą, palyginti su kasmetinėmis projektuoto Kultūros fondo „galimybėmis“, tačiau sunkiai įvertinamas ir apčiuopiamas jo atliktas darbas „konsoliduojant“ visuomenę – turbūt nebuvo Lietuvoje žmogaus, nors menka auka neprišidėjusio prie Vytauto Didžiojo muziejaus statybos. Valdžiai nereikėjo fondo „antirinko“, nors ir turėjusio, pasak ministro pirmininko, „naudingą idėją“, tačiau kuris būtų nukreipęs dėmesį „ne ta linkme“. Be to, kaip hierarchine prasme būtų atrodęs Kultūros fondas (turint galvoje numatomą jo kasmetinį milijoninį biudžetą) greta kuklaus finansine prasme Vytauto Didžiojo fondo, turėjusio įamžinti didžiausią visų laikų Lietuvos herojų? Didžiausias ir reikšmingiausias fondas galėjo vadintis tik Vytauto Didžiojo vardu, o toks fondas jau buvo. Ir nors labai prasminga gali atrodyti mintis įkurti Vytauto Didžiojo kultūros fondą, remianti „visos tautos kultūrėjimą“, tačiau nedera pamiršti, kad Vytauto kulto stiprinimui kur

kas geriau galėjo pasitarnauti paprastam žmogui akivaizdesnės ir lengviau apčiuopiamos priemonės – tokios kaip kokio nors materialaus simbolio sukūrimas, nei Vytauto Didžiojo vardu pavadinto kultūros fondo įkūrimas.

Abu 1930 metų Kultūros fondo kūrimo projektus siejo vienas bendras dalykas – jie buvo kuriami galvojant ne tiek apie „kultūros skleidimą“ visuomenėje, kiek apie mokslo ir profesionaliosios kūrybos rėmimą, o tai savo ruožtu liudija apie išaugusią kūrėjų bendruomenę, kurios balsas po 1930-ųjų sparčiai stiprėjo. Juos vienijo ir bandymas Kultūros fondą įsteigti pasinaudojus palankia konjunktūra (neatsitiktinai Vytauto Didžiojo komiteto projektuotas Kultūros fondas buvo pavadintas Vytauto Didžiojo vardu), kuri reiškė buvimą „valdžioje tokio ūpo, kuris palankus akademijos sumanymui realizuoti“. Taigi svarbiausia buvo „valdžios ūpas“ ir gebėjimas pasinaudoti palankiu momentu. Valdžios „palankų ūpą“ buvo priverstas sekti ir pats švietimo ministras, o tai liudijo apie nedidelę jo įtaką. Antra vertus, tai rodė ir visuomenės susidomėjimo Kultūros fondo kūrimu stoką – išimtį sudarė tik nedidelė socialiai aktyvių piliečių grupė kairiojoje visuomenės pusėje.

1938–1939 METŲ PROJEKTAI

Po 1930-ųjų Kultūros fondo kūrimo idėja plačiau ir dažniau buvo svarstoma opozicinėje (kairiųjų ir krikdemų) spaudoje ir menininkų kūrybinėse organizacijose. Pastarieji Kultūros fondo kūrimą klausimą aktyviau ėmė kelti jame matydami priemonę, kuri palengvintų jų materialinę padėtį. 1935 m. įsisteigusi Lietuvos dailininkų sąjunga tuojau pat savo valdybą įpareigojo „siekti, kad būtų įsteigtas Kultūros fondas, o kol jo nėra, rūpintis, kad lėšų meno reikalams būtų skiriama biudžeto keliu“⁷³. 1935 m. ir Kultūros reikalų departamento direktorius Antanas Juška pripažino, kad vien išdo lėšomis bus sunku „aprūpinti skubūs kultūros reikalai“, todėl reikia ieškoti kitų būdų. Jo nuomone, „apseiti be specialinės tam reikalui skirtos kasos, turbūt, nebus galima“, o tokios kasos pajamas galėtų sudaryti lėšos, gaunamos atitinkamo dydžio mokesčiu apdėjus kino teatrus ir į Lietuvą įvežamus svetimų laikraščius ir žurnalus („mes turime jau gerų savo laikraščių ir žurnalų, ir svetimųjų nesame būtinai reikalingi“)⁷⁴. Atrodo, ir valdžios institucijoms Kultūros fondo kūrimo mintis tapo ne tokia jau svetima. Kultūros fondo kūrimą klausimą aktualino išaugusios kūrėjų bendruomenės balsas, kuris nuo 1930-ųjų sparčiai stiprėjo – valdžia buvo priversta ieškoti būdų, kaip spręsti jų socialines problemas. Tačiau fondą kurti neskubėta.

Opozicinėje spaudoje Kultūros fondo kūrimą dažniau imta prisiminti ėmus svarstyti, kaip reiktų paminėti Lietuvos Nepriklausomybės dvidešimtmetį. Tam tikslui katalikiškoji spauda net surengė skaitytojų apklausą. Atsakantys į dienraščio „XX amžius“ anketą „Kaip geriau paminėti Nepriklausomybės sukaktį“ dažnai pabrėždavo, kad sukakties minėjimui „nereikalingi paradai ir baliai“, „šalin su „paminklėliais“, kurie tik estetinės kultūros stoką teparodo“, geriausias Nepriklausomybės sukakties paminėjimas – Kultūros fondo įkūrimas⁷⁵. Apibendrinus atsakymus, galima pasakyti, jog vyravo siūlymas sukaktį pažymėti „gilesne kultūrine vaga“.

Tokios anketos ir pasiūlymai opoziciniuose dienraščiuose neliko nepastebėti oficiozo – „Lietuvos aidas“ ironizavo klausdamas, ar Kultūros fondo įkūrimas reikš sukaktuvių paminėjimą „valstybės mastu“? Ir siūlė visiems pasitempti ir padaryti daugiau „nekaip kad kitais metais padarydavome!“, o tai gali padaryti ne tik „organizuotas“, bet ir „paskiras pilietis“⁷⁶. Oficiozas nematė reikalo kurti Kultūros fondą. Ironijos „Lietuvos aide“ sumažėjo Lietuvai gavus Lenkijos ultimatumą: pasak Igno Skrupskelio, „stiprūs pergyvenimai bent tuo naudingi, kad jie plačiau atveria akis“⁷⁷. Tiek kairioji, tiek katalikiškoji spauda netruko priminti, kad ne visada valstybes gelbsti karo ginklai, todėl „šalia fizinių ginklų, reikalingų kiekvienam eventualiam pavojui atremti, turi būti kaupiami dvasios ir kultūros ginklai“⁷⁸. Tačiau Kultūros fondo kūrimo klausimu egzistavo ne tik oficiali „Lietuvos aidas“ nuomonė. Tuo pat metu, kai „Lietuvos aidas“ šaipėsi iš siūlymų įkurti Kultūros fondą, Švietimo ministerija per Lietuvos diplomatinės atstovybės užsienyje domėjosi Kultūros rūmų ir Kultūros fondų veikla užsienyje – kreiptasi į Lietuvos konsulą Vienoje⁷⁹ ir Lietuvos pasiuntinybę Latvijoje⁸⁰ prašant suteikti žinių apie tokias institucijas, veikiančias Austrijoje ir Latvijoje. Taigi Kultūros fondo kūrimo klausimas „labai nesigiriant“ svarstytas ir Švietimo ministerijoje.

Kultūros fondo kūrimo klausimą 1938 metais „suaktualino“ šokas, kurį Lietuva patyrė priversta priimti 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumą. Kariuomenė, kuriai Lietuvoje buvo rodomas išskirtinis dėmesys, nepadėjo, Liudo Giros žodžiais, „maža ko betrūko, kad iš milijonų, išleistų per tą dvidešimtmetį visiems kitiems, ne kultūros reikalams, tebūtų likę tik liūdno istorijos atsiminimai“⁸¹. Didžiausiam, kaip tada atrodė, priešui Lenkijai Lietuva turėjo paduoti ranką. Santykių su Lenkija užmezgimas atrodė didžiausia grėsmė nepriklausomybei, kurią apginti liko paskutinė viltis – tautinė kultūra, jos dvasia užgrūdinti piliečiai. Todėl Kazys Binkis Kultūros fondui siūlė nenukrypti į vien „tautos elito“ ugdymą, nes tik keliant visos tautos išsilavinimo ir kultūros lygį ją pavyks padaryti tikrai „galingą, visokiems išorės pavojams atsparią ir viduje sąmoningą ir susiklausančią“⁸².

Netrukus po Lenkijos ultimatumo priėmimo J. Paleckis „Lietuvos žiniose“ paskelbė straipsnį, kuriame ragino nieko nelaukiant įkurti Tautos kūrybos fondą⁸³. Tai paskatino redakciją atlikti žinomų visuomenės veikėjų nuomonių apklausą dėl Kultūros fondo kūrimo, kuri buvo paskelbta dienraščio puslapiuose. Apklaustųjų nuomonė būtų vieninga: Petro Leono nuomone, Kultūros fondą „jau seniai reikėjo įsteigti“, Kazys Pakštas manė, jog fondo steigimas – „kultūrinis uždavinys Nr. 1“, Leono Bistro nuomone, fondo reikalingumo „niekas negali užginčyti“, Vincas Mykolaitis-Putinas Kultūros fondą „laikė būtiniausiu šių dienų gyvenimo reikalu“, o jam pritardamas Juozas Grušas teigė, jog tokio klausimo net „nėra ko svarstyti“⁸⁴.

Pasisakiusieji buvo vieningi aiškindami, kodėl tokio fondo reikia, o jų bendrą nuomonę būtų galima būtų išsakyti aktoriaus Petro Kubertavičiaus žodžiais: „Tautos kultūra yra ginklas, kurio joks priešas lengvai iš rankų neišmuš. Kultūra, tai ginklas, kuris daug kartų vertesnis už šautuvą bei kardą, ypatingai šiuo momentu mes galime tuo įsitikinti“⁸⁵, papildžius vienos dienraščio skaitytojos žodžiais: „Mūsų nepriklausomybės išlaikymo, mūsų laisvo gyvenimo ateityje vienintelė ir patiki-

miausia garantija – aukšta dvasinė tautos kultūra⁸⁶. Atrodo, visi buvo vieningi manydami, jog kultūra – tautos nepriklausomybę ginantis ginklas, kurį reikia nukalti tvirtą. Tačiau „ginklui nukalti“ reikėjo pinigų, o pasak Bronio Railos, Lietuvos kultūrinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo sąlygos buvo tokios, kad „judresnis negu iki šiol kultūrinis gyvenimas, našesnis negu ligi šiol, kultūrinė akcija bei kūryba yra galima tiktai aktyviau ir nuoširdžiau, negu iki šiol, kultūrininkų pastangas organizuojant ir paremiant iš valstybės pusės“. B. Raila svarstė: „Gal tai nėra normalu, gal būtų linksmiau, kad valstybei to nereikėtų daryti“, tačiau „mes negalime būti kitokie, negu esame“, nes tėvynė tebėra neturtinga, gyventojų skaičius nedidelis, kultūrinės tradicijos visuomenėje vos tik diegiamos⁸⁷. Štai kodėl visų žvilgsniai krypo į Kultūros fondą tikintis, kad šis taps „priemone surinkti lėšas kultūros reikalams“⁸⁸.

„Lietuvos žinios“, apibendrinusios atsakymus į anketą Kultūros fondo kūrimo klausimu, suformulavo keletą pagrindinių, pasisakiusiųjų pabrėžtų teiginių: 1) „Kultūros fondas ne tik reikalingas, bet ir būtinas“, todėl jį reikia steigti kuo skubiausiai, 2) Kultūros fondo veikla turėtų apimti visos valstybės, visų piliečių – be tautybės, tikybos, politinių įsitikinimų skirtumo kultūros kėlimo reikalus⁸⁹. Pasisakiusiųjų nuomonės išsiskyrė tik dėl pačios formos: svarstyta, ar tai turėtų būti Kultūros fondas, ar Kultūros rūmai. Daugiau pasisakyta už Kultūros fondą, kaip daugiau „visuomenišką bei mažiau kanceliarišką“ organizaciją, nuogaustaujant, jog Kultūros rūmai bus elementarus Švietimo ministerijos padalinys⁹⁰. Tokią diskusiją paskatino ir valdžios svarstoma mintis Prekybos, pramonės ir amatų rūmų, Žemės ūkio rūmų ir Darbo rūmų pavyzdžiu įkurti Kultūros rūmus, kurie šių rūmų pavyzdžiu telktų kultūros darbuotojus, nes, pasak B. Railos, nors kultūrą gali sukurti tik žmonės, tačiau svarbu yra kūrybos sąlygų ir darbo organizacijos pagerinimas, o tam ir pasitarnautų Kultūros rūmai, „kurie turėtų apimti spaudą, literatūrą, plastinius menus, teatrą, muziką, radiją, chorus, muziejus, viešąsias bibliotekas“⁹¹.

Pozicijai ir opozicijai (pastarąją sudarė kairuoliškai nusiteikusi bei aplink „Naująją romuvą“ susibūrusi inteligentija) atstovaujančios inteligentijos nuomonės nesutapo dėl to, ką reikėtų steigti: Kultūros fondą ar Kultūros rūmus. Kairioji visuomenės dalis apskritai nepritarė Kultūros rūmų steigimui ir siekė įkurti Kultūros fondą, kurio veikloje norėjo matyti mažiau valstybės prado ir daugiau visuomenės iniciatyvos, tačiau padėtį komplikavo lėšų klausimas: buvo suprantama, jog nei visuomenės iniciatyvos, nei mecenatų (kurių nebuvo) dėka toks fondas be valstybės paramos neišsilaikys⁹². Inteligentija, susibūrusi aplink „Naująją romuvą“, turėjo kitokį „scenarijų“ – ji kaip tik pasisakė už Kultūros rūmų steigimą, o tokį savo pasirinkimą motyvavo tuo, kad Kultūros rūmai derintų visų kultūrinių institucijų darbą bei jį finansuotų per savo įstaigą Kultūros fondą⁹³, be to, Kultūros rūmai geriau išspręstų „netikslaus skirstymo valdžios pinigų kultūros reikalams“ problemą⁹⁴. Pastarieji siekė, kad Kultūros fondo lėšų valdymas būtų atiduotas Kultūros rūmams – taigi patiems menininkams, kurie be valdžios pagalbos spręstų kam, kada ir kiek skirti lėšų. Tai, jų įsitikinimu, garantuotų kūrybinę menininkų autonomiją ir pastovų finansavimo šaltinį kultūrinei veiklai remti. Tuo tarpu tautininkai Kultūros rūmų pagalba tikėjosi kūrybą „organizuoti“ tautine linkme.

Reikėtų pridurti, kad svarstymus, koks turėtų būti Kultūros fondas ir kokiais principais veikti, skatino ir tai, jog, kaip pastebėjo Kazimieras Ralys, paties fondo tikslas, sprendžiant iš jo pavadinimo, buvo „labai platus ir dėl to neaiškus – kaip ir pačios kultūros sąvoka“⁹⁵.

Po Lenkijos ultimatumo oficiozas „Lietuvos aidas“ tapo „nuolaidesnis“, vedamajame pripažindamas, kad šalia krašto saugumo striprinimo karine prasme, „šiandien ypatingai darosi aktualus ir krašto atsparumo stiprinimas kultūrinėmis priemonėmis“, todėl metas rimtai pagalvoti apie Kultūros fondo steigimą. Lėšos tokiam fondui, oficiozo nuomone, galėtų būti skiriamos valstybės, dalis lėšų gaunama „apdėjus tam tikru mokesčių prabangos dalykus“, be to, netrūktų aukų. Taip atsirastų įstaiga, kuri nemažai prisidėtų prie „tautos kultūrinės pažangos skatinimo“⁹⁶. O netrūkus „Lietuvos aidas“ net retoriškai klausė: „Kas besvyruoja, kad mums Kultūros Fondas reikalingas“, ir pats atsakė: „Ne dėl to reikalingas, kad mes bijotume kieno nors kultūros antplūdžio, bet dėl to, kad planingiau, sistemingiau ir sparčiau lietuvišką kultūrą kurtume“⁹⁷. „Lietuvos aidas“, būdamas oficialus Lietuvos valstybės dienraštis, išreiškė tokias nuostatas: Kultūros fondas skiriamas „tik dvasinės kultūros sritims“: spaudai, literatūrai, tapybiniam menui, muzikai, teatrui, mokslui, etnografijai „kelti šių sričių kūrybingumą, planingai ir sistemingai organizuoti jų darbus, remti jas materialiai ir duoti savitą lietuvišką kryptį“. Pabrėžtas ir lietuviškos literatūros bei meno populiarinimo užsienyje reikalingumas⁹⁸. Taigi jau pačios Vyriausybės projektuojamas Kultūros fondas turėjo tapti ne tiek kultūros „rėmėju“, kiek institucija, suteikiančia kultūrai „tautišką kryptį“. Vyriausybės nuomone, pirmiausia reikėjo kurti ne Kultūros fondą, bet Kultūros rūmus. 1938 m. gegužės mėnesį dienraščiuose pasirodė valdžios išplatintas straipsnis „Kultūros Fondas ar Kultūros Rūmai“, kuriame teigta, esą visuomeninių organizacijų kultūrinėje veikloje pastebėta vengtino paralelizmo, todėl veiklai derinti bei intensyvinti būtų reikalingas vienas centras – Kultūros rūmai. Tokių rūmų steigimas „yra jau pribrendęs“ ir, pasak Izidoriaus Tamošaičio, seniai svarstomas „vyriausybės viršūnėse“, todėl „būtų pageidaujama, kad ir kultūros kėlimu susirūpinusios visuomenės dėmesys pakryptų Kultūros Rūmų steigimo linkme“, nes tai Vyriausybei palengvintų greičiau ir tobuliau įkūnyti jos „nuoširdžias pastangas šioje srityje“⁹⁹. Kultūros rūmų steigimą labiausiai populiarino nauja įstaiga – Visuomeninio darbo vadyba, pretendavusi tapti „tautine propagandos ministerija“. Kiek anksčiau spaudos puslapiuose pasirodė pasikalbėjimas su šios įstaigos vadovu prof. I. Tamošaičiu. Kalbėdamas apie šios įstaigos tikslus, I. Tamošaitis pareiškė, jog naujosios įstaigos tikslas – „visuomenės informavimo suintensyvinimas ir išplėtimas“, o tautinės kultūros srity svarbu, kad „tautos kultūros reikalai būtų tvarkomi darniai, dinamiškai ir kad atitiktų pagrindinius tautos idealus“, todėl ši įstaiga sieks derinti darbą visų tų organizacijų ir įstaigų, kurioms patikėti „tautinės kultūros ugdymo ir skleidimo reikalai“. Pažymėta, kad šios įstaigos Draugijų skyrius, dirbdamas su organizacijomis, kuo glaudžiausiai kontaktuodamas, turės pagrindinį tikslą „stiprinti mūsų kultūrinę akciją, dėl kurios paskutiniu metu visuomenė yra ypatingai sujudusi“¹⁰⁰. Visuomeninio darbo vadyba valstybės suverenumui iškilusios grėsmės akivaizdoje Kultūros rūmų steigimo siekė kaip priemonės sustiprinti visuomenės konsolidaciją – telkiant kultūrinį

darbą dirbančias organizacijas Kultūros rūmų prieglobstyje, o Kultūros fondas šiam darbui būtų tapęs finansinės paramos šaltiniu. Valdžios siūlomas projektuojamų Kultūros rūmų ir Kultūros fondo tarpusavio santykis atskleidė valdžios sumanymus, siejamus su Kultūros rūmų steigimu. Tai pasireiškė reikalavimu niekuo gyvu Kultūros fondo valdymo neatiduoti Kultūros rūmams. Teigta, kad Kultūros fondo lėšas valdyti turėtų Vyriausybė, esanti arbitru valstybiniame gyvenime, nes priešingu atveju (lėšas atidavus valdyti Kultūros rūmams) „lėšos būtų atiduotos varžytynėms“. Tuo tarpu „interesų susidūrimą ir jų sprendimus“ tikslinga būtų palikti Kultūros rūmams¹⁰¹. Realizavus tokį projektą, Vyriausybė, turėdama lėšų, be didelių sunkumų būtų galėjusi reguliuoti kultūrinį gyvenimą, finansuodama ne Kultūros rūmų siūlomus remti kultūrinius projektus, bet jai atrodančias prioritėtinėmis kultūros sritis ir iniciatyvas.

1938 m. pabaigoje „Lietuvos aidas“ paskelbė anketą „Kaip pagyvinti mūsų kultūrinį gyvenimą?“ Apklauskos rezultatai buvo netikėti redakcijai. Ši, paskelbdama anketą, tikėjosi, kad „vienas iš ryškiausių klausimų“ būsiąs, ką skaitytojai mano apie Kultūros rūmų steigimą. Tačiau skaitytojų atsakymuose šis klausimas buvo paliestas mažiausiai. Skaitytojų „abejingumą“ dienraštis bandė aiškinti taip: „Galbūt dėl to, kad tas klausimas, apimęs visai konkretų projektą, sudaromą išmtinai valstybės vadovaujama organų“¹⁰². Tačiau ar galėjo menininkams patraukliai atrodyti valdžios siekimas „disciplinuoti“ kūrybą?

Diskusijos dėl Kultūros fondo kūrimo pagyvėjo 1939 m. pavasarį. Švietimo ministerija surengė keletą pasitarimų, pasigirdo džiūgavimų: „Stovime Kultūros fondo kūrimosi angoje“¹⁰³. Šiuose pasitarimuose dalyvavusiems rašytojų draugijos, dailininkų sąjungos, muzikų draugijos ir kitų organizacijų atstovams buvo pateikti svarstyti Kultūros reikalų departamento parengti Kultūros rūmų ir Kultūros fondo įstatymų projektai¹⁰⁴.

Balandžio pabaigoje ir Vytauto Didžiojo universitetas svarstė Švietimo ministerijos parengtus Kultūros rūmų ir Kultūros fondo įstatymų projektus¹⁰⁵. Kultūros rūmų įstatymo projektas skelbė, kad Kultūros rūmų tikslas – „kelti ir plėtoti dvasinę kultūrą“, o patys rūmai yra „visuomeninė įstaiga švietimo ministro žinioje“. Pagal šį projektą Kultūros rūmai turėjo virsti kultūros korporacijos (literatūros, muzikos, tapybos, teatro meno, spaudos, dvasinių dalykų ir tikslųjų mokslų) vienijančiu institutu, „telkiančiu kultūriniam darbui kultūros darbuotojus“¹⁰⁶. Buvo numatyta, kad Kultūros rūmai rengs paskaitas, kursus, pasitarimus kultūriniais reikalais ir „Vyriausybei prašant“ turės pareikšti savo nuomonę: „1) dėl būdų menui ir mokslui kelti, 2) dėl būdų tvarkyti meno ir mokslo darbuotojų reikalus, 3) visais kitais klausimais, liečiančiais kultūrinį gyvenimą“¹⁰⁷. Vienu iš finansinių šaltinių, išlaikančių Kultūros rūmus, turėjo tapti Kultūros fondas¹⁰⁸. Kartu su Kultūros rūmų įstatymo projektu buvo svarstomas Kultūros fondo įstatymo projektas. Svarstomasis Kultūros fondo įstatymo projektas atspindėjo valdžios siekimą Kultūros fondą paversti tiesiog Švietimo ministerijos padaliniu – tai liudijo atskiri Kultūros fondo įstatymo projekto straipsniai, teigiantys, kad Kultūros fondas yra „Švietimo ministro žinioje“, „Kultūros fondo lėšų naudojimas ir jų aptarnavimas eina per Švietimo ministeriją“, fondo posėdžiai šaukiami Respublikos Prezidento ar Švietimo ministro pavedimu,

kūrybinių organizacijų atstovai į Kultūros fondo tarybą skiriami Švietimo ministro teikimu¹⁰⁹.

Tuo metu vykusiuose svarstymuose vėl išryškėjo dvejonės – svarstyta, ką svarbiau steigti: Kultūros rūmus ar Kultūros fondą. Čia, pasak Fausto Kiršos, buvo „suplakami du skirtingi dalykai“, nes „Kultūros fondas šelpia, skatina ir globoja kultūros darbą ir jos darbuotojus; gi Kultūros rūmai, kitų rūmų pavyzdžiu, profesiniais pagrindais organizuoja visus kultūros atstovus į bendrą sambūrį“, nors šie rūmai apima ir Kultūros fondą. F. Kiršos nuomone, Kultūros rūmai pareikalaus „daugiau nereikalingų lėšų“ negu Kultūros fondas, kurio lėšos „tuojau eina tiesioginiam vertybių reikalui“, tačiau perspėjo, jog gali atsitikti ir taip, kad visos Kultūros fondo įplaukos apsiribos tik visuomenės aukomis: „Kiek tenka vyriausybės viešais pareiškimais remtis, vyriausybė šiais laikais gali ir visai nerasti lėšų“¹¹⁰. F. Kiršos „atsargumą“ lėmė Ministro Pirmininko Jono Černiaus 1939 m. balandžio 5 d. Seime perskaityta Vyriausybės deklaracija, kurioje buvo pažadėta parama Kultūros fondui, „jei visuomenė savo iniciatyva plačiais pagrindais tą fondą įsteigs ir prisidės prie jo išlaikymo“¹¹¹.

Tuo tarpu Kultūros fondo kūrimas užsitęsė iki rudens. 1939 m. rugsėjo 11 d. Švietimo ministras Ministrui Pirmininkui įteikė Kultūros fondo įstatymo projektą ir paprašė jį apsvarstyti ir priimti¹¹². Teigta, kad šio įstatymo projektą parengti paskatino išsiplėtusios Lietuvoje įvairios kultūros sritys („tiek daug yra atsiradę įvairių kultūros reikalų“, o Švietimo ministerija neįstengia jų visų aprūpinti)¹¹³. Įstatymo projekte buvo skelbiama, kad Kultūros fondas steigiamas „lietuviškai meno ir mokslo kūrybai ugdyti“, o siekdamas šio tikslo, Kultūros fondas: „a) remia rašytojų, kompozitorių, dailininkų ir kitų menininkų kūrybą; b) remia Lietuvos ir jos senovės tyrinėjimo darbus; c) remia meno kūrinių, mokslo darbų ir kitokių kultūrinio pobūdžio spaudinių leidimą, o taip pat skelbia konkursus ir skiria premijas už meno kūrinius, mokslo darbus, išradimus ir tyrinėjimus; d) remia Lietuvos meno ir mokslo populiarizavimą užsieniuose ir krašto viduje“ ir t. t. Įkurtas Kultūros fondas turėjo būti „Švietimo ministro žinioje“¹¹⁴. Įstatymo projekto aiškinamajame rašte teigta, kad įstatymas turi du pagrindinius uždavinius: „materialine prasme skatinti dvasinių vertybių kūrybą ir skleisti kultūrą plačiausiems gyventojų sluoksniams“¹¹⁵.

Švietimo ministerija pripažino, jog Kultūros fondo „nelaiko tobuliausia kultūros rėmimo forma“ – tai, jos akimis žiūrint, tik „lėšų šaltinis iniciatyvai ir gabumams remti“. Esminis Kultūros fondo trūkumas, ministerijos nuomone, pastarojo negalėjimas „vadovauti planingam kultūros ugdymui“. Ministerijai atrodė, kad šiam uždaviniui geriausiai tiktų Kultūros rūmai – jų steigimas jai atrodė „priebrendęs reikalas“. Todėl ministerija buvo pasiruošusi parengti Kultūros rūmų įstatymo projektą, jei iš principo būtų pritarta jų steigimui, ir Kultūros fondo įstatymą siūlė priimti tik tuo atveju, jei būtų atsisakyta steigti Kultūros rūmus¹¹⁶. Tačiau Vyriausybė Kultūros fondo kūrimo klausimo net nesvarstė. Šios Švietimo ministerijos nuostatos, matyt, ir buvo pagrindinė priežastis, kodėl Kultūros fondas, kaip kūrybinę iniciatyvą skatinanti institucija, nebuvo įkurta: valdžiai reikėjo ne „lėšų šaltinio iniciatyvai ir gabumams remti“, bet priemonės „vadovauti planingam kultūros ugdymui“. Režimas pasisakė už disciplinuojamą iniciatyvą – samprotauta, kad

„ypatingo įtempimo laikais“ visa tauta turi būti organizuota, nes organizuota tauta – vieninga tauta, o vieninga tauta yra stipri tauta¹¹⁷. Tai liudijo ir Vytauto Alanto – vieno iš tautininkų kultūrinės politikos ideologų mintys. Jis teigė, kad per visus 20 nepriklausomos Lietuvos gyvenimo metus buvo stengiamasi kultūrinį darbą „varyti organizuotai“¹¹⁸, tačiau kadangi „per nepriklausomybės laikotarpį privati iniciatyva šio klausimo nepajėgė išspręsti“, todėl buvo siūloma „organizuotą kultūrinį darbą imtis tvarkyti“ pačiai valstybei¹¹⁹. Vyriausybė norėjo, kad visuomenės susitelkimas vyktų po jos sparneliu ir tautiškosiose organizacijose, pilietinės iniciatyvos, tokios kaip Patriotinio fondo kūrimas, jos neviliojo. Patriotinio fronto kūrimo iniciatyvai kilus, Valstybės saugumo departamentas Vyriausybę įspėjo, jog „tikroji konsolidacija turi prasidėti nuo viršūnių. Jei konsolidacija prasideda iš apačios (iš minios), tai apačios (minia) jai ir vadovaus“¹²⁰. Todėl valdžia netruko visuomenei pasiūlyti ne Patriotinį frontą kurti, bet dėtis prie Šaulių sąjungos, kurios tikslai tie patys – „tautinio lietuvių atsparumo stiprinimas“¹²¹.

Manau, kad Vyriausybei apsispręsti, kurti ar nekurti Kultūros fondą, „padėjo“ ir sudėtinga valstybės ekonominė padėtis, kurią sukėlė Klaipėdos krašto praradimas – dėl to valstybės biudžetą teko sumažinti 35 mln. Lt¹²². Vyriausybės poziciją puikiai atspindėjo finansų ministro Jono Sutkaus 1939 m. birželį Seime pasakyti žodžiai: „Dėl bendrų kultūros reikalų galima pasakyti, kad mums reikalingos knygos ir kitos kultūrinės priemonės, bet kai stinga lėšų gyvybiniam reikalams, tenka laikinai nuo tų lėšų susilaikyti“¹²³. Be to, tų pačių metų rudenį rūpesčių, tarp jų ir finansinių, dar padaugėjo atgavus Vilniaus kraštą, kuris, pasak Igno Skrupskelio, pareikalavo „paleisti reikiamą kiekį ekonominio kraujo“¹²⁴.

1943 m. „Ateityje“ Vincas Kemežys Kultūros fondo neįkūrimą Nepriklausomoje Lietuvoje aiškino taip: nors ir nebuvo abejojančių fondo įkūrimo reikalingumu, tačiau skyrėsi supratimas, kaip įgyvendinti šią idėją, o tai ir buvo „didžiausias stabdis Kultūros fondo kūrimosi kelyje“. Pasak jo, kultūrininkai manė, kad jei užtenka lėšų materialinei kultūrai kelti, tai turi užtekti lėšų ir dvasinei kultūrai kelti, o valdžios vyrai teisinosi, kad valstybės išdas ir taip apkrautas „gynimosi našta“, kad valstybė ir taip skiria nemažai lėšų švietimo ir kultūros reklamams, o ir visuomenės negalima labai apkrauti, nes ši, be tiesioginių pareigų, valstybei turinti ir netiesioginių, tarp kurių ir įvairios rinkliavos, – ir rinkliavos Ginklų fondui. Todėl valdžios vyrai manė, kad toks fondas galėtų būti įsteigtas vėliau¹²⁵.

Ko gero, būta dar vienos priežasties, sutrukdžiusios įkurti Kultūros fondą – tai pačios visuomenės apatija, „energijos stoka“, arba tai, kas, pasak B. Railos, „lietuviškai vadinama „liūnu“¹²⁶.

VIETOJ EPILOGO

Kultūros fondas buvo įkurtas 1940 m. vasarą, prasidėjus sovietinei Lietuvos okupacijai, – 1940 m. birželio 25 d. švietimo ministras Antanas Venclova paskelbė atsisaukimą į Lietuvos visuomenę, pranešdamas apie įkuriamą Liaudies kultūros fondą, kuriame kaupsis lėšos „ne liaudies išnaudotojų ir spekuliantų dvarams ir lėbavimams, bet plačiųjų kaimo ir miesto masių kultūrai kelti“¹²⁷. Švietimo ministras informavo, kad Respublikos Prezidento pavestas atidaro Liaudies kultūros

fondo einamąją sąskaitą, į kurią savo aukas gali pervesti „visi geros valios piliečiai“, norintys paremti „Liaudies vyriausybei ir drauge visai liaudžiai taip rūpimą tautos sąmoninimo ir kultūrinimo darbą“¹²⁸. Nors praslinkus kelioms dienoms po Liaudies kultūros fondo įkūrimo Antanas Rūkas teigė, kad šio fondo esmę atspindi pats fondo pavadinimas: „Tai nėra paprastas kultūros fondas, tai Liaudies Kultūros fondas, Liaudžiai skiriamas, Liaudžiai tarnaus“¹²⁹, atrodo, toli gražu ne visi suprato pasikeitusią šio fondo prasmę. Tiesa, švietimo ministras A. Venclova neslėpė naujosios vyriausybės planų ir 1940 m. liepą pareiškė, jog kultūrinio darbo sritis bus stengiamasi pertvarkyti taip, kad kultūrinės vertybės būtų kuo lengviausiai prieinamos plačiausioms darbo žmonių masėms ir kad tos masės būtų įtrauktos į kultūrinį gyvenimą, todėl kultūros įstaigų veikla bus pertvarkoma taip, kad jos „netarnautų vien turtingų sluoksnių užgaidoms, bet atitiktų plačiųjų liaudies masių kultūrinio auklėjimo uždavinius“¹³⁰. Tačiau Lietuvos visuomenė tuomet dar menkai suvokė klasinę kultūros sampratą. Visuomenę klaidino ir spaudoje skelbiama fondo kūrimo motyvacija: „Mes jau seniai išsąmoninome, kad tik kultūringa tauta reikšminga savo žemyne, tik kultūringa tauta kuria niekuomet nežūstančias vertybes, tik kultūringa tauta niekuomet neišbraukiama iš gyvųjų sąrašo. Mes norime gyventi, norime kurti, norime būti kultūringa darbo žmonių tauta – mes turime Liaudies kultūros fondą ir mūsų pareiga jį visomis išgalėmis remti“¹³¹. Toks įprastas nepriklausomos Lietuvos visuomenei tautos kultūros vaidmens valstybės gyvenime supratimas, kai kultūra suvokiama kaip pagrindinis tautinės valstybės egzistencijos garantas, tarsi liudijo ankstesnių Kultūros fondo projektų idėjos tęstinumą.

Kultūros fondo įkūrimas turėjo didelę propagandinę reikšmę: jo įkūrimas turėjo pademonstruoti, kad Liaudies vyriausybė nesimėto pažadais remti kultūrą ir menininkus, o sukurtu Liaudies kultūros fondu „nori ateiti į pagalbą kiekvienam naudingam pačios mūsų liaudies kultūros darbui“¹³². Kultūros fondo įkūrimu naujoji valdžia norėjo parodyti savo dėmesį kultūrai ir taip patraukti į savo pusę inteligentiją, kuri nesėkmingai siekė Kultūros fondo įkūrimo nuo 1926 metų. Tikriausiai valdžios noru imponuoti visuomenei būtų galima paaiškinti ir skubotą Kultūros fondo įkūrimą – Kultūros fondo įstatymas paskelbtas praslinkus beveik mėnesiui po deklaracijos apie Kultūros fondo įkūrimą paskelbimo. Pademonstruoti naujosios valdžios susirūpinimą kultūra puikiai rodė ir kiti jos žingsniai, pavyzdžiui, 1940 m. liepos 25 d. paskelbti dar senosios valdžios parengti: Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir vėliau sekęs poįstatyminių teisės aktų, reglamentuojančių kultūros paminklų apsaugą, priėmimas¹³³, „Viešųjų kultūros muziejų įstatymas“¹³⁴. Manau, kad ne paskutinį vaidmenį priimant tokius įstatymus ir įkuriant Kultūros fondą suvaidino ir tai, kad, pasak Adolfo Zabičio-Nezabitauskio, „pereinamoje to meto vyriausybėje buvo gan jautrių mūsų kultūros reikalams asmenų“, tokių kaip prof. Vincas Krėvė-Mickevičius, inž. Ernestas Galvanauškas¹³⁵. Be to, ir naujasis valstybės vadovas J. Paleckis jau anksčiau buvo pasižymėjęs kaip vienas karščiausių Kultūros fondo steigimo iniciatorių. Sunku net pasakyti, kieno iniciatyvos 1940 metais steigiant Kultūros fondą buvo daugiau – J. Paleckio ar A. Venclovos: J. Paleckis, prisimindamas 1940-ųjų įvykius, tvirtino, kad nedelsdamas Kultūros fondą organizuoti pradėjo švietimo ministras

A. Venclova¹³⁶, o pastarasis, informuodamas apie fondo įkūrimą, teigė tai darantis „Respublikos prezidento pavestas“¹³⁷.

1940 m. liepos 20 d. „Valstybės žiniuose“ išspausdintas Liaudies kultūros fondo įstatymas skelbė, kad „kiekvienai iniciatyvai visose kultūros darbo, mokslo ir meno šakose skatinti ir remti, tų darbų laimėjimams skleisti Lietuvos darbo žmonių tarpe“ įkuriamas Liaudies kultūros fondas, kuris, siekdamas šių tikslų:

„a) materialiai remia miestuose ir kaimuose įvairias suaugusių lavinimo įstaigas, tiek veikiančias savarankiškai, tiek susietas su kitomis profesinėmis, kultūrinėmis ir mokslo įstaigomis (liaudies universitetus, specialius kursus, viešąsias bibliotekas, skaityklas, teatrus, chorus ir kt.);

b) rūpinasi, kad kiekvienas darbo žmogus galėtų lavinti ir kelti savo igimtuočius mokslinius, literatūrinius, meninius, techninius gabumus ir juos pritaikinti atitinkamai darbo sričiai;

c) ragina ir remia mokslo įstaigų ir atskirų mokslo darbininkų mokslinius tyrimus, mokslines ekspedicijas, savaimingus mokslinius darbus ir tų darbų skelbimą, naujų mokslo pajėgų ruošimą, mokslininkų specializaciją, mokslo pajėgų tinkamą išnaudojimą ir visų mokslo laimėjimų pritaikymą darbo žmonių reikams;

d) rūpinasi sudaryti tinkamas materialines ir moralines sąlygas visiems literatūros, publicistikos, vaizduojamojo meno, taikomojo meno, muzikos ir kitų meno šakų darbininkams, jų gabumams išugdyti ir darbo vaisiams paskelbti ir paskleisti“¹³⁸. Liaudies kultūros fondo įstatymas numatė, kad fondo lėšas sudarys: biudžetinės lėšos, specialiai tam tikslui numatytos Švietimo ministerijos sąmatoje, aukos ir „kiti vyriausybės numatyti šaltiniai“, o fondo uždavinius vykdys ir lėšas skirstys Liaudies kultūros fondo taryba, kurią sudarys: pirmininkas, kuriuo bus švietimo ministras, ir nariai, kuriuos vieneriems metams rinks atitinkamų profesinių darbininkų, mokslo, literatūros, publicistikos, vaizduojamojo meno ir muzikos darbuotojų organizacijos, po vieną nuo kiekvienos bei trys Švietimo ministerijos atitinkamų sričių atstovai, skiriami švietimo ministro¹³⁹.

Įkūrus Kultūros fondą, Vladas Jakubėnas džiaugėsi tuo, kad „galima bus daug sklandžiau ir tiksliau remti liaudies chorus, koncertus, organizuoti dainų šventes, skelbti konkursus, skirti premjas ir t. t.“, nes „smetoniniais laikais“ klestėjo tik opera, o kitoms, „daug liaudiškesnėms meno sritims“, tokioms kaip chorai, liaudies orkestrai, provincijos muzikos mokyklos, „lėšų beveik nebūdavo skiriama“¹⁴⁰. Tikėjimas, kad įkurtasis Kultūros fondas iš tiesų paskatins tautinės kultūros klestėjimą, buvo nesvetimas ne tik V. Jakubėnui, bet ir kur kas platesnei visuomenei. Tai liudijo visuomenės aukos, plaukusios į Kultūros fondo sąskaitą. Nuo liepos 15 iki 22 d. Kultūros fondui buvo paaukota 28916,09 Lt. Aukotojų sąrašė buvo: Lietuvos karininkų ramovė, gyd. B. Alperavičius iš Krakų, Kybartų moterų šaulių I būrys, Virbalio muitinės tarnautojai, Lietuvos kredito bankas, AB „Nemunas“, Žeimelio evangelikų liuteronų parapija, Kauno meno mokykla, Kariuomenės intendantūros karininkai, Lukiškių šaulių būrys Nr. 23, evangelikų liuteronų kunigas Erichas Lejeris, II Varnių šaulių būrys ir kt.¹⁴¹ Pasak bolševikų, tarp aukojusių, buvo nemažai „buvusių“ žmonių, o tokie pastarųjų žingsniai naujosios

valdžios atstovų buvo įvertinti kaip noras pasirodyti lojaliais naujai santvarkai¹⁴². Tačiau „buvusiųjų“ aukojimą Kultūros fondui tikriausiai nulėmė ne jų noras įsteigti naujai valdžiai, bet pirmiausia susirūpinimas tautos kultūra ir tikėjimas, kad pokyčiai visuomenės gyvenime nesutrukdytų, o atvirkščiai, paskatintų tautinės kultūros raidą – Kultūros fondo įkūrimas tai lyg ir patvirtino. Be to, prosovietinis naujosios valdžios pobūdis iš karto nebuvo toks ryškus ir atrodė, kad valstybingumą išsaugoti pavyks (tai turėjo padėti padaryti ir tautinė kultūra) – tokios iliuzijos nebuvo svetimos net naujosios vyriausybės nariams.

Naujoji Kultūros fondo paskirtis greičiau paaiškėjo Latvijoje, kur Kultūros fondas jau veikė anksčiau ir pasikeitus santvarkai lėšos buvo imtos kryptingai naudoti. 1940 m. rugsėjo mėnesį Lietuvos dienraščiuose pasirodė informacija, kad Latvijos TSR kultūros fondo taryba paskyrė rašytojų ir žurnalistų profsąjungai – literatūros laikraščio leidimui ir kultūros darbo pradžia 15 000 latų; komjaunimo sąjungos centro organizacijos kultūriniais reikalais – 5000 latų, latvių folkloro archyvui – surinktųjų mįslių išleidimui 16 000 latų, Švietimo liaudies komisariatui – meno ir kultūros darbuotojų komandruotėms į kitas Sovietų Sąjungos respublikas 10 000 latų¹⁴³.

Vėliau Kultūros fondo sąskaitą papildė valdžios uždarytų visuomeninių organizacijų lėšos – nutarta, kad 25% uždamos visuomeninės organizacijos lėšų, likusių po to, kai bus apmokėtos jos skolos, turi būti pervesta į kultūros fondo sąskaitą. Taip pat nutarta Kultūros fondui perduoti „su visomis teisėmis ir prievolėmis šių organizacijų lėšos ir turtai: Ateitininkų federacijos, Ateitininkų draugijų sąjungos ir LKJ „Pavasario“ vyrų ir mergaičių s-gų federacijos sušelpimo fondo“¹⁴⁴. Nuo rugsėjo 3 iki 10 d. Kultūros fondui buvo paaukota 16497,34 Lt – didžiąją šios sumos dalį jau sudarė lėšos, pervestos į sąskaitą likvidavus visuomenines organizacijas¹⁴⁵.

Lietuvoje Kultūros fondas taip ir „neįsibėgėjo“ – jo veikla nebuvo ilgaamžė. Pasak A. Venclovos, vėliau visos kultūrai reikalingos lėšos buvo skiriamos iš biudžeto, ir Kultūros fondo buvo atsisakyta¹⁴⁶. Kultūros fondas savo propagandinį vaidmenį jau buvo suvaidinęs.

Tačiau tuo Kultūros fondo istorija nesibaigė. Kultūros fondas dar ne kartą buvo kuriamas karo metais nacių okupuotoje Lietuvoje¹⁴⁷ ir pokario emigrantų JAV. Kultūros fondas dar ne kartą buvo ir įsteigtas: 1955 m. rugsėjo 3 d. JAV Lietuvių bendruomenės valdybos posėdyje¹⁴⁸ ir M. Gorbačiovo „perestroikos“ metais Lietuvoje. Tačiau niekada vėliau Kultūros fondo kūrimas netapo tokia opia kultūrine tema kaip Nepriklausomoje Lietuvoje.

IŠVADOS

1. Kultūros fondo kūrimo projektai atsirado visuomenės iniciatyva, ieškant lėšų šaltinio kūrybinei menininkų iniciatyvai skatinti ir remti.

2. „Iš apačios“ kilusi Kultūros fondo steigimo idėja kirtosi su valdžios siekiais valdyti kūrybinę iniciatyvą ir nukreipti pageidaujama linkme. Todėl ji blokavo Kultūros fondo kūrimą, bandydama priešais iškelti projektą Kultūros rūmų, turėjusių valdyti kultūrinės ir kūrybinės organizacijas.

Nuorodos

- ¹ V. Kemežys, Kultūros fondas, *Ateitis*, 1943 02 04. (Už šį man nurodytą straipsnį esu dėkingas dr. G. Rudžiui.)
- ² Lietuvos dailininkų sąjungos 1939 m. kovo 10 d. raštas ministrui pirmininkui, *Lietuvių literatūros ir meno archyvas* (toliau – *LLMA*), f. 33, ap. 2, b. 53, l. 19.
- ³ Kultūros šventė, *Lietuva*, 1926 08 05.
- ⁴ *Ibid.*
- ⁵ *Ibid.*
- ⁶ Dar švietimo reikalais, *Lietuva*, 1926 07 24.
- ⁷ Plačia vaga, *Lietuva*, 1926 08 20.
- ⁸ Z., Mūsų kultūriniai uždaviniai, *Lietuva*, 1926 08 31.
- ⁹ Dar švietimo reikalais, *Lietuva*, 1926 07 24.
- ¹⁰ Švietimo reikalai, *Lietuva*, 1926 12 03.
- ¹¹ J. Paleckis, *Latvija*, Kaunas, 1938, p. 214.
- ¹² Antrojo Kultūros kongreso, įvykusio Kaune 1926 m. rugpjūčio 22–24 d., protokolai, *Kultūra*, 1926, Nr. 10, p. 361–362.
- ¹³ *Ibid.*, p. 363.
- ¹⁴ *Kulturas Fonds 1920–1928*, Rīga, 1928, lpp. 23.
- ¹⁵ *Ibid.*, p. 24–27.
- ¹⁶ Antrojo Kultūros kongreso, įvykusio Kaune 1926 m. rugpjūčio 22–24 d., protokolai, *Kultūra*, 1926, Nr. 10, p. 364.
- ¹⁷ *Ibid.*, p. 366.
- ¹⁸ II Lietuvos kultūros kongreso 22–24. VIII. rezoliucijos, *Kultūra*, 1926, Nr. 9, p. 297–300.
- ¹⁹ *Ibid.*, p. 297.
- ²⁰ Z. Mūsų kultūriniai uždaviniai, *Lietuva*, 1926 08 31.
- ²¹ II Lietuvos kultūros kongreso 22–24 VIII. rezoliucijos, *Kultūra*, 1926, Nr. 9, p. 299.
- ²² Kultūros sąjungos tarybos įteiktas Švietimo ministeriui Kultūros fondo įstatymo projektas, *Lietuvos žinios*, 1926 10 19.
- ²³ K. V., Svarbus kultūros klausimas, *Lietuvos žinios*, 1926 10 22.
- ²⁴ Kultūros fondas, *Lietuvos žinios*, 1926 11 19.
- ²⁵ Švietimo ministro 1926 m. lapkričio 25 d. raštas Ministrui Pirmininkui, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 391, ap. 4, b. 1475, l. 1.
- ²⁶ Plg.: *Kulturas Fonds 1920–1928*, p. 137, ir Kultūros fondo įstatymo projektas, *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1475, l. 3.
- ²⁷ V. Mykolaitis, Kultūros gyvenimas Lietuvoje 1926 m., *Židinys*, 1927, Nr. 1, p. 53–54.
- ²⁸ Em. L., Kultūros gyvenimas Lietuvoje 1928 m., *Židinys*, 1929, Nr. 1, p. 71.
- ²⁹ Em. L., 1929 m. Lietuvoje, *Židinys*, 1930, Nr. 1, p. 55.
- ³⁰ Kultūros fondas, *Lietuva*, 1926 11 11.
- ³¹ *Ibid.*
- ³² *Ibid.*
- ³³ Švietimo reikalai, *Lietuva*, 1926 11 03.
- ³⁴ *Ibid.*
- ³⁵ J. Paleckis, op. cit., p. 214.
- ³⁶ IV Kultūros kongresas, *Kultūra*, 1928, Nr. 7–8, p. 338.
- ³⁷ J. G., VI kultūros kongreso aidai, *Kultūra*, 1930, Nr. 11, p. 546.
- ³⁸ VI Lietuvos kultūros kongresas, *ibid.*, p. 595.
- ³⁹ *Ibid.*
- ⁴⁰ Ministro pirmininko V. Mirono atsakymas į paklausimą dėl naujosios vyriausybės politikos ir ateities darbų. Seimo 4-oji paprastoji sesija, 79-asis posėdis, 1938 m. balandžio 9 d. *Seimo stenogramos*, Kaunas.

- ⁴¹ S. Šalkauskis, *Raštai*, Vilnius, 1995, t. 4, p. 315.
- ⁴² Ibid., p. 329.
- ⁴³ Kaip Lietuva turėtų atšvęsti Vytauto Didžiojo jubiliejų? *Židinys*, 1929, Nr. 12, p. 441–447.
- ⁴⁴ Universiteto Senato 1930 m. sausio 9 d. 283-ojo posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 327, l. 77.
- ⁴⁵ Lietuvos Kultūros Akademija (įstatymo projektas), *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAB RS*), s.v. 165–318, l. 1.
- ⁴⁶ Ibid., l. 1–2.
- ⁴⁷ Ibid., l. 2.
- ⁴⁸ Ibid., l. 3, 5.
- ⁴⁹ Ibid., l. 6.
- ⁵⁰ Universiteto Senato 1930 m. sausio 23 d. 284-ojo posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 327, l. 79–80.
- ⁵¹ Ibid.
- ⁵² Universiteto Senato 1930 m. birželio 5 d. 298-ojo posėdžio protokolas, *ibid.*, l. 114.
- ⁵³ Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto tarybos 1930 m. rugsėjo 6 d. posėdžio protokolas 2/186, *ibid.*, b. 470, l. 133.
- ⁵⁴ Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto tarybos 1930 m. birželio 11 d. posėdžio protokolas Nr. 290, *ibid.*, l. 234.
- ⁵⁵ Vytauto Didžiojo universiteto Technikos fakulteto tarybos 1930 m. birželio 11 d. posėdžio protokolas Nr. 228., *ibid.*, l. 281.
- ⁵⁶ Л. Вахре, *История эстонской культуры*, Таллин, 1994, с. 161.
- ⁵⁷ S. Šalkauskis, *Raštai*, Vilnius, t. 4, p. 435.
- ⁵⁸ Vytauto Didžiojo komiteto 1930 m. balandžio 25 d. posėdžio protokolas Nr. 10, *LCVA*, f. 1640, ap. 2, b. 15, l. 30.
- ⁵⁹ Ibid., b. 31.
- ⁶⁰ Vytauto Didžiojo vardo Kultūros fondo įstatymo projektas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 671, l. 48.
- ⁶¹ Ibid., l. 47.
- ⁶² Vytauto Didžiojo komiteto pirmininko K. Šakenio 1930 m. liepos 2 d., raštas Nr. 320 Ministrui Pirmininkui, *ibid.*, l. 49.
- ⁶³ Vytauto Didžiojo Komiteto 1930 m. lapkričio 19 d., posėdžio protokolas Nr. 15, *ibid.*, f. 1640, ap. 2., b. 15, l. 62.
- ⁶⁴ Ibid., l. 66.
- ⁶⁵ Vytauto Didžiojo komiteto 1931 m. sausio 30 d. posėdžio protokolas Nr. 17, *ibid.*, l. 67.
- ⁶⁶ Ibid.
- ⁶⁷ Ar reikalingas Lietuvai Kultūros fondas? „Lietuvos žinių“ anketa, *Lietuvos žinios*, 1938 04 21.
- ⁶⁸ Vytauto Didžiojo vardo Kultūros fondo įstatymo projektas (priedas prie Kultūros fondo Įstatymo projekto apie galimas gauti lėšas – „Kultūros fondui sudaromos lėšos iš ...“), *ibid.*, f. 923, ap. 1., b. 671, l. 44–45.
- ⁶⁹ Ibid., l. 45.
- ⁷⁰ Vytautui Didžiajam minėti įstatymas, *Lietuvos novelos*, Kaunas, 1935, p. 81.
- ⁷¹ Vytauto Didžiojo komiteto 1930 m. vasario 28 d. posėdžio protokolas Nr. 6, *LCVA*, f. 1640, ap. 2, b. 15, l. 20.
- ⁷² Pr. Ra., Vytauto Didžiojo Komiteto darbas baigtas, *Lietuvos aidas*, 1939 05 18.
- ⁷³ Lietuvos dailininkų sąjungos valdybos 1935 m. spalio 28 d. posėdžio protokolas Nr. 6, *LLMA*, f. 33, ap. 2, b. 2, l. 12.

- ⁷⁴ A. Juška, Kultūrinio gyvenimo organizacija, *Naujoji romuva*, 1935, Nr. 12–13, p. 302.
- ⁷⁵ Kaip paminėti 20 m. nepriklausomybės sukaktį. Iš ataskymų į anketą, *XX amžius*, 1938 01 13; 1938 01 17; 1938 01 18.
- ⁷⁶ Sukaktuvių minėjimas „valstybiniu mastu“, *Lietuvos aidas*, 1938 01 31.
- ⁷⁷ I. Skrupskelis, Tarp jubiliejų ir pavojų, *Židinys*, 1939, Nr. 1, p. 8.
- ⁷⁸ Z. Ivinskis, Kultūros ir dvasios ginklų fondas, *XX amžius*, 1938 04 05.
- ⁷⁹ Kultūros reikalų departamento 1938 m. vasario 9 d. raštas Lietuvos konsului Vienoje, *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1481, l. 281.
- ⁸⁰ Kultūros reikalų departamento 1938 m. gegužės 20 d. raštas Lietuvos pasiuntinybei Latvijoje, *ibid.*, b. 1684, l. 129.
- ⁸¹ Ar reikalingas Lietuvai Kultūros fondas? „Lietuvos žinių“ anketa, *Lietuvos žinios*, 1938 04 14.
- ⁸² *Ibid.*
- ⁸³ J. Paleckis, Gyvenimas reikalauja Tautos Kūrybos Fondo, *Lietuvos žinios*, 1938 03 26.
- ⁸⁴ Ar reikalingas Lietuvai Kultūros fondas? „Lietuvos žinių“ anketa, *Lietuvos žinios*, 1938 04 14.
- ⁸⁵ Ar reikalingas Lietuvai Kultūros fondas? „Lietuvos žinių“ anketa, *Lietuvos žinios*, 1938 04 28.
- ⁸⁶ Ar reikalingas Lietuvai Kultūros fondas? „Lietuvos žinių“ anketa, *Lietuvos žinios*, 1938 05 05.
- ⁸⁷ A. Daumantas, Kultūros politika, *Vairas*, Nr. 10, p. 188.
- ⁸⁸ V. Soblys, Kultūros fondas, *Vairas*, Nr. 31, p. 592.
- ⁸⁹ Dėl anketos apie Kultūros fondą, *Lietuvos žinios*, 1938 05 07.
- ⁹⁰ *Ibid.*
- ⁹¹ A. Daumantas, Kultūros politika, *Vairas*, Nr. 11, p. 206.
- ⁹² Ar reikalingas Lietuvai Kultūros fondas? „Lietuvos žinių“ anketa, *Lietuvos žinios*, 1938 04 21.
- ⁹³ P. V. Raulinaitis, Kultūros rūmai, *Naujoji romuva*, 1938, Nr. 17, p. 386.
- ⁹⁴ K. Aleksa, Būsimųjų Kultūros rūmų klausimu, *Naujoji romuva*, 1940, Nr. 11, p. 230.
- ⁹⁵ Ar reikalingas Lietuvai Kultūros fondas? „Lietuvos žinių“ anketa, *Lietuvos žinios*, 1938 04 20.
- ⁹⁶ Kultūros reikalai, *Lietuvos aidas*, 1938 04 02.
- ⁹⁷ Kultūros fondo metmenys, *Lietuvos aidas* („Lietuvos aido“ iliustruotas savaitinis kultūros priedas), 1938 04 09.
- ⁹⁸ *Ibid.*
- ⁹⁹ Kultūros Fondas ar Kultūros Rūmai, *Lietuvos žinios*, 1938 05 07.
- ¹⁰⁰ Kaip organizuojama Tautinės Kultūros ir Propagandos įstaiga, *Lietuvos žinios*, 1938 04 20.
- ¹⁰¹ V. Soblys, Kultūros fondas, *Vairas*, Nr. 31, p. 592.
- ¹⁰² Realinis idealizmas, *Lietuvos aidas*, 1939 03 22.
- ¹⁰³ F. Kirša, Dėl Kultūros fondo, *Lietuvos aidas* („Lietuvos aido“ iliustruotas savaitinis kultūros priedas), 1939 04 22.
- ¹⁰⁴ Pasitarimas Kultūros fondo reikalui, *Lietuvos aidas*, 1939 04 25.
- ¹⁰⁵ VDU rektorius prof. M. Römerio 1939 m. balandžio 26 d. raštas VDU prorektoriumi prof. P. Juodelei, *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1118, l. 31.
- ¹⁰⁶ Kultūros rūmų įstatymas (projektas), *ibid.*, l. 51.
- ¹⁰⁷ *Ibid.*, l. 52.

- ¹⁰⁸ Ibid.
- ¹⁰⁹ Kultūros fondo įstatymas (projektas), *ibid.*, l. 32–36.
- ¹¹⁰ F. Kirša, Dėl Kultūros fondo, *Lietuvos aidas* („Lietuvos aidas“ iliustruotas savaitinis kultūros priedas), 1939 04 22.
- ¹¹¹ Vyriausybė nori realizuoti visos tautos vienybę, *Lietuvos aidas*, 1939 04 05.
- ¹¹² Švietimo ministro 1939 m. rugsėjo 11 d. raštas Ministrui Pirmininkui, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1079, l. 16.
- ¹¹³ Kultūros fondo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1079, l. 9.
- ¹¹⁴ Kultūros fondo įstatymo projektas, *ibid.*, l. 12.
- ¹¹⁵ Kultūros fondo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, *ibid.*, l. 9.
- ¹¹⁶ *Ibid.*, l. 10.
- ¹¹⁷ S. Dominas, Organizacijų reikalai, *Vairas*, Nr. 13, p. 252.
- ¹¹⁸ V. Alantas, *Žygiuojanti tauta*, Kaunas, 1940, p. 137.
- ¹¹⁹ *Ibid.*, p. 144.
- ¹²⁰ G. Rudis, Jonas Černius – vilties generolas, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918–1940*, Vilnius, 1997, p. 418.
- ¹²¹ Visuomeninio darbo vadybos 1939 m. balandžio 4 d. biuletėnis, *LCVA*, f. 377, ap. 10, b. 338, l. 59.
- ¹²² Šių metų valstybės biudžetas sumažintas 35 mln. Lt, *Lietuvos aidas*, 1939 05 27.
- ¹²³ Finansų ministro pareiškimai dėl Seimo narių padarytų pastabų apie valstybės biudžetą, *Lietuvos aidas*, 1939 06 10.
- ¹²⁴ I. Skrupskelis, Audringų išgyvenimų metai, *Židinys*, 1940, Nr. 1, p. 5.
- ¹²⁵ V. Kemežys, Kultūros fondas, *Ateitis*, 1943 02 04.
- ¹²⁶ A. Daumantas, Kultūros politika, *Vairas*, Nr. 11, p. 208.
- ¹²⁷ Įsteigtas Liaudies kultūros fondas, *Rytinis Lietuvos aidas*, 1940 06 26.
- ¹²⁸ *Ibid.*, p. 2.
- ¹²⁹ A. Rūkas, Grįžta pavogtoji kultūra, *Lietuvos aidas*, 1940 06 27.
- ¹³⁰ Mokslas turi būti prieinamas visiems. Šviet. Min. A. Venclovos kalba, *Tiesa*, 1940 07 15.
- ¹³¹ A. Rūkas, Grįžta pavogtoji kultūra, *Lietuvos aidas*, 1940 06 27.
- ¹³² Įsteigtas Liaudies kultūros fondas, *Rytinis Lietuvos aidas*, 1940 06 26.
- ¹³³ A. Zabitis-Nezabitauskis, Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, Kaunas, 1942, t. 2, p. 78.
- ¹³⁴ Viešųjų kultūros muziejų įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1940 07 25, Nr. 720, p. 524–525.
- ¹³⁵ A. Zabitis-Nezabitauskis, *op. cit.*, p. 76.
- ¹³⁶ J. Paleckis, *Dviejuose pasauliuose*, Vilnius, 1983, p. 343.
- ¹³⁷ Įsteigtas Liaudies kultūros fondas, *Rytinis Lietuvos aidas*, 1940 06 26.
- ¹³⁸ Liaudies kultūros fondo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1940 07 20.
- ¹³⁹ *Ibid.*
- ¹⁴⁰ V. Jakubėnas, Mūsų muzikos gyvenimas naujų horizontų akivaizdoje, *Darbo Lietuva*, 1940 07 29.
- ¹⁴¹ Aukos Liaudies Kultūros fondui, *Darbo Lietuva*, 1940 07 30.
- ¹⁴² A. Venclova, *Vidurdienio vėtra*, Vilnius, 1969, p. 81.
- ¹⁴³ Latvijos TSR Kultūros Fondo tarybos nutarimai, *Tiesa*, 1940 08 21.
- ¹⁴⁴ Kaip paskirstytas uždarytųjų organizacijų turtas, *Tiesa*, 1940 07 26.
- ¹⁴⁵ Aukos Liaudies Kultūros fondui, *Darbo Lietuva*, 1940 09 19.
- ¹⁴⁶ A. Venclova, *op. cit.*, p. 81.
- ¹⁴⁷ V. Kemežys, Kultūros fondas, *Ateitis*, 1943 02 04. Nr. 28, p. 3.
- ¹⁴⁸ Ką ir kaip dirbs Bendruomenė, *Dirva*, 1955 09 22.

Dangiras Mačiulis

CULTURE FUND DEVELOPMENT PROJECTS IN LITHUANIA BETWEEN 1926 AND 1940

S u m m a r y

Culture Fund development projects were initiated by the public as part of the search for funding sources aimed at promoting and supporting artists' creative initiatives. Some of the first Culture Fund development projects appeared in Lithuania in 1926 with the coming into power of the Coalition Government of the Farmers' Folk Party and Social Democrats headed by Mykolas Pilevičius which maintained the view that cultural activities should be implemented by the society itself, whereas the duty of the Government was to create the most favourable conditions for this work. The Culture Fund was viewed by the Government as a way to resolve the issue of funding needed for "a wider cultural work arising from the public initiative". Therefore, the efforts to establish the Culture Fund focused more on a broader and more comprehensive promotion of culture among a wide range of the social strata rather than support for professional artistic creation. The coup d'état of 17 December 1926 put a hold on the attempts to establish the Culture Fund although subsequently this idea was put on the agenda on more than one occasion.

An attempt to establish a Culture Fund was made in 1930 as part of the commemoration of the 500th anniversary of the death of Vytautas Magnus: the establishment of the Culture Fund was presented as a project to immortalize the name of Vytautas Magnus. In 1930, Culture Fund projects were developed with a view to supporting the science and professional creative activities rather than promoting culture among the general public.

In 1938 and 1939, projects on the establishment of the Culture Fund were developed while the country faced a threat to its sovereignty. In the face of threat to independence, it seemed that the only remaining hope to defend it was the national culture and people who drew their strength from its spirit. Culture was a weapon for defending national independence and had to be made strong. However, money was needed for forging this weapon and the public turned their eyes towards the Culture Fund hoping that it would become a means of collecting money for cultural needs. However, the grassroots idea to establish the Culture Fund conflicted with the aims of the Government to control creative initiatives and push them in the desired direction. Therefore, the authorities blocked the establishment of the Culture Fund trying to put forward an alternative project on the development of the Culture House which had to control cultural and creative organisations.

The Culture Fund was established in the summer of 1940 after the start of the Soviet occupation of Lithuania. The new Government set up the Culture Fund for propaganda purposes: in order to demonstrate its attention to culture and thus win over the support of the intelligentsia which, since 1926, had unsuccessfully tried to establish the Culture Fund.